

PAKANOITA, BARBAAREJA JA VALISTUNEITA JÄRKI-IHMISIÄ

Savolaisen rahvaan maailmankuva sekä käsitys isänmaasta ja kuninkaasta sotavuonna 1808.

Oulun Yliopisto

Historiatieteet

Tieteiden ja aatteiden historia

Kandidaatintutkielma

24.01.2024

Teija Angeria

SISÄLLYSLUETTELO

JOHDANTO	3
1 PATRIOOTTEJA VAI PETTUREITA?	9
2 PAKANA, BARBAARI JA VALISTUNUT JÄRKI-IHMINEN	14
2.1 "KAUKANA SIITÄ, ETTÄ PITÄJÄN RAHVAS OLISI OLLUT VIELÄ VALISTUNUTTA"	15
2.2 "VAKAVA JA VALISTUSRIENTOISIN KANSANOSA"	20
2.3 ESIMERKILLINEN PÄÄLLIKKÖ	22
3 RAHVAAN SISÄISET JA ULKOISET VIHOLLISET SOTAVUONNA 1808	26
LOPPULAUSE.....	31

JOHDANTO

Kapina leimahti liekkiin koko Suomessa ja levisi sisämaassa Tampereelle ja idässä Savoan ja Karjalaan, melkein Venäjän rajalle asti. Suomalaiset talonpojat olivat kaikki erinomaisia ampujia, ja joka talossa oli kiväärejä ja metsästyskeihäitä. Muodostettiin vahvoja jalka- ja ratsumiesten joukkoja, jotka pappien, nimismiesten sekä Svartholman antautumisen jälkeen kotiin päästettyjen suomalaisten upseerien ja sotilaiden johdolla tekivät hyökkäyksiä heikkoja venäläisten osastoja ja sairaaloita vastaan ja surmasivat sääliä sairaita ja terveitä. Rahvas riehui hurjistuneina!¹

Näin kuvasi kokemuksiaan Suomen sodassa vuonna 1808 siihen 19-vuotiaana ratsuväen upseerina osallistunut venäläinen lehtimies ja kirjailija Faddei Bulgarin. Suomen sodan kuvaus sisältyy hänen kuusiosaiseen muistelmateokseensa, joka julkaistiin vuonna 1848 Pietarissa.² Sotahistoriallisena kuvauksena se antaa tietoa talonpoikien osallistumisesta sotatoimiin Venäjää vastaan. Suomen sota oli osa Napoleonin aikaisia sotia Euroopassa ja siihen liittyneet talonpoikaiset kahakat ja kapinoinnit eivät olleet poikkeuksellinen ilmiö, vaan niitä tapahtui muun muassa Espanjassa, Preussissa, Italiassa ja Tiroolissa. Jaana Luttisen mukaan käsite *guerilla* (pieni sota) on peräisin tältä ajanjaksolta Espanjasta.³

Vuoden 1808 sodasta muodostui ruotsalaisuuden viimeinen luku valtakunnan itäisessä osassa. Sen katastrofaalinen vaikutus yhdistettynä Ruotsin vallan ajan lopulla käynnissä olleeseen taloudelliseen, sosiaaliseen ja henkiseen murrokseen⁴ horjuttivat rahvaan vuosisatojen aikana rakentunutta maailmankuvaa. Tässä kandidaatintutkielmassani selvitän kuinka talonpoikainen väestö Iisalmen suurpitäjässä, pohjoisessa Savo-Karjalassa, koki sodan sekä etsin syytä siihen, miksi osa heistä osallistui kapinointiin ja sissitoimintaan Venäjän armeijaa vastaan. Ymmärtääkseni rahvaan mielialoja ja asenteita sotavuonna 1808 tutkin heidän yhteisöllisiä arvojaan sekä käsitystään isänmaasta ja kuninkaasta Ruotsin vallan ajan lopulla. Kuvaan myös maalaisväestön suhdetta kruunua edustavaan keskusvaltaan pitäjässä. Koska talonpoikaiseen kapinointiin osallistuneita savolaisia ei tunneta kuin joitakin nimeltään, tutkin yleisellä tasolla rahvaan asenteita, uskomuksia ja ennakkoluuloja kriisien, sodan ja isänmaan kontekstissa. Kaikki eivät kuitenkaan olleet sitoutuneita puolustamaan yhteisöään, koettiin se sitten paikallisesti tai Ruotsin kuninkaan määrittämänä

¹ Bulgarin 1848,39.

² Solomeshch 2009, 186.

³ Luttinen 2019, 134.

⁴ Yhteisöllisestä kaskiviljelystä siirryttiin yksityistä yritteliäisyyttä painottavaan peltoviljelyyn ja karjanhoitoon fysiokratian oppien mukaisesti. Vuoden 1796 jälkeen Iisalimesta tuli Pohjois-Savon pietistisen herännäisyyden keskusseutu. Klinge 2006, 12–13, 149–162, 350–351, 353–354.

isänmaana tai kotimaana. Osa rahvaasta ja sotilaista pakeni velvollisuuksiaan kruunua kohtaan tai ainakin vastusti niitä, osa piiloutui erämaihin tai kävi salaa kauppaa hyökkäävän Venäjän armeijan kanssa.

Talonpoikaista kapinointia ja sissitoimintaa esiintyi vuoden 1808 aikana eri puolilla Suomea, mutta keskityn tarkastelemaan niitä Iisalmen suurpitäjässä pohjoisessa Savo-Karjalassa. Alueellisen rajauksen tekee mielenkiintoiseksi se, että molemmat armeijat majoittuivat ja taistelivat siellä sotavuonna. Tutkimuksen kohdistaminen pääasiassa kirjoitustaidottomaan rahvaaseen tekee haasteelliseksi se, ettei aikalaiskukupolvien muistelmia ole juuri jäänyt jäljelle. Kustaa H. J. Vilkun mukaan julkinen aikalaiskeskustelu oli lähes olematonta 1830-luvulle saakka, eikä venäläisen valloittajan kansalle aiheuttamat kärsimykset istuneet kuvaan kansakunnan kehityshistoriasta. Myös ulkoiset paineet sekä sensuuri- ja kieliolot vaikuttivat siihen, miten akateemisessa historiankirjoituksessa käsiteltiin poliittisesti arkoja aiheita.⁵

Koska omakohtaisia kertomuksia maarahvaan sotakokemuksista on vain vähän, joudun tavoittelemaan sodan synnyttämiä mielialoja ja toimintaa sotatoimiin armeijassa osallistuneitten kautta. Omakohtaisen kokemuksensa sodasta on muistelmikseen kirjoittanut Helsingissä syntynyt kenttäpappi Carl Johan Holm vuonna 1836 Ruotsissa.⁶ Holmin ”Muistiinpanoja” oli myös ensimmäinen Runebergin lukema ruotsinkielinen kirja Suomen sodasta ja sillä on sanottu olleen voimakas vaikutus Vänerikki Stoolin tarinoiden synnylle.⁷ Savon prikaatissa pappina toimineen Holmin ”Muistiinpanot” keskittyvät kuvaamaan sotatapahtumia kronologisesti lähinnä upseerien ja sodanjohdon näkökulmasta sivuten vain vähäisesti ruotusotilaan ja armeijaa tukemaan nousseiden talonpoikien vastarintaa. Holm onnistuu välittämään kuitenkin niitä tunteja, mitä väestö ja ruotuarmeija Suomessa kokivat Ruotsin armeijan vetäytyessä valloittavan armeijan tieltä. Pidän Holmin kokemuksia merkittävänä sen takia, että hän antaa sodan kulusta sen päällelystään kuulumattoman silminnäkijän hämmentyneen, pelokkaan ja vihaisen tulkinnan, jota ”uuden sotahistorian”⁸ on vaikeaa arkistotietojen perusteella tavoittaa. Toisaaltaan lähdekritiikin näkökulmasta Holmin ilmaisema hämmennys ja tyytymättömyys Ruotsin sodanjohtoa kohtaan

---

⁵ Vilkuna 2020, 44–45, 55

⁶ Holm 1836, 7.

⁷ Suomennoksen esipuheessa Gösta Holm. Holm 1836, 5–6.

⁸ Luttinen määrittelee paradigman muutoksen ja ”uuden sotahistorian” syntyneen Suomessa 2000-luvun alussa poliittisten päätösten ja sotatoimiin keskittyneiden kuvausten rinnalle, jolloin tutkimus kohdistettiin muun muassa sodanaikaiseen elämään, sodan yhteisölliseen ja yksilölliseen kokemiseen sekä sota-ajan ilmiöiden, ongelmien ja seurausten kuvaamiseen. Amerikassa käsite *The New Military History* syntyi tutkijoiden laajentaessa katsettaan 1970-luvun lopulla taistelukentiltä ympäröivään yhteiskuntaan. Luttinen 2019, 36–37.

voidaan tulkita osoitukseksi ruotsalaisten tuntemasta surusta ja häpeästä Suomen menettämistä kohtaan. Holm ei palannut enää Suomeen sodan päättymisen jälkeen.⁹

Johdannon lainauksessa käyttämäni talonpoikaisen kapinoinnin kuvaus sisältyi Faddei Bulgarinin neljäkymmentä vuotta sodan päättymisen jälkeen julkaistuun muistelmateokseen ”Sotilaan sydän”. Kirjan esipuheen kirjoittajan Marja Itkonen-Kailan mukaan Bulgarin oli julkaissut sotaa kuvaavia artikkeleita jo 1820- ja 1830-luvuilla. Itkonen-Kaila huomauttaa, ettei Bulgarin ollut historioitsija vaan sujuvakynäinen journalisti. Tärkeimmäksi kirjalliseksi lähteekseen Bulgarin nimeää Suomen sodan kokeneet kenraalit A. I. Mihailovski-Danielskin ja P. P. van Suchtelen, joiden näkemyksiä myös suomalainen tutkimus käyttää lähteinään.¹⁰ Historiallisena lähteenä ”Sotilaan sydän” on kirjailijan subjektiivinen kokemus ja sen kuvaukset tapaamisista paikallisen väestön kanssa tai vierailut talonpoikaisissa tuvissa tulee lukea venäläisessä ”meidän uutta” suuruhtinaskuntaa romantisoivassa diskurssissa.¹¹ Bulgarin näkee keisarillisen armeijan vapauttaneen alistetun, suomenmaalaisen alkuperäisväestön Ruotsin vallan alta.¹² Yhdistämällä hyökkääjän silmin saatu kuva muuhun tutkimuskirjallisuuteen, laajenee käsitys savolaisen talonpojan roolista sodassa huomattavasti.

Kolmantena lähteenä käytän kansanperinteenkerääjän Carl Axel Gottlundin (1796–1875)¹³ pääteoksena pidettyä kaunokirjallistieteellistä lukemistoa *Otawa eli suomalaisia huvituksia I-II*, joka on kirjoitettu Savon murteella.¹⁴ Se ilmestyi kahdessa osassa vuosina 1828–1831 ja sisälsi muun muassa tutkielmia sekä artikkeleita Suomen historiasta ja näytteitä runonlaulajilta kerätyistä runoista ja loitsuista. Gottlund keräsi niitä Etelä-Savosta Juvan seudulta sekä savolaisen kaskikolonisaation myötä 1500–1600-luvuilla Keski-Skandinaviaan muuttaneiden metsäsuomalaisien parista. Runot olivat niitä laulaneiden henkilöiden aikalaiskuvauksia omasta perinteestään, uskomuksistaan ja tavoistaan.¹⁵ Suomalaisista puhuessaan Gottlund tarkoittaa sisä-Suomen kaskiviljely- ja metsäalueiden savolaisia, joita muuttoliikkeen myötä eli laajalla alueella Inkerinmaalta Kainuuseen sekä Ruotsin ja Norjan metsäalueilta aina Ruijaan saakka.¹⁶ Lähilukemalla Otavaa selvitän Gottlundin näkemystä savolaisen rahvaan käsityksestä isänmaasta, omasta yhteisöstään,

⁹ Holm 1977, 8–9.

¹⁰ Bulgarin 1848, 12; Luttinen 2019, 24.

¹¹ Solomeshch 2009, 186, 187.

¹² Bulgarin 1848, 74–75.

¹³ Pulkkinen 2004.

¹⁴ Gottlund 1831.

¹⁵ Gottlund oli ensimmäisenä esittänyt idean Kalevalasta ja kansanrunousaineiston muokkaamisesta eeposmuotoon. Pulkkinen 2004.

¹⁶ Pulkkinen 2003, 81–82.

suomalaisuudesta ja ruotsalaisuudesta sekä sen perinteistä ja suhteesta oppimiseen.¹⁷ Gottlund osoitti Otavan selitysosassa kiinnostusta kulttuurin erikoispiirteisiin, hän myös sijoitti sanalaskujen alkuperän muinaissuomalaisten kaukaiseen kulta-aikaan.¹⁸ Näin Gottlundin savolaisten maailmankuvaan ja tapoihin kohdistuvien selitysten aikanäkemyks on otettava huomioon lähdeä tulkittaessa. Myös Gottlundin poliittinen toiminta metsäsuomalaisen, sorretun kansan puolustajana näkyy hänen asenteessaan ruotsalaisuutta ja suomalaisuutta kohtaan.¹⁹ Alaviitteissä käytän *Otavan* digiversioiden sivunumerointia.

Ensimmäinen tavallista ihmistä ja kansannousuja sotavuonna 1808 käsittelevä tutkimus on ruotsalaisen Anders Perssonin *Suomen sodan unohdetut sankarit*.²⁰ Persson perustaa suurpoliittisia tapahtumia valottavan historiallisen teoksensa laajoihin arkistolähteisiin. Kirjasta puuttuvat alaviitteet, mutta sen lopusta löytyvät lukukohtaiset tarkasti yksilöidyt lähteet. Kirjan esipuheen laatinut Matti Klinge kirjoittaa: ” Ne tapahtumat ja mielialat, joita tässä kirjassa niin vakuuttavasti kuvataan, ovat vaipuneet unhoon ehkä eniten sen tähden, ettei kenelläkään ole oikeastaan ollut kiinnostusta tämän vastarintaliikkeen muistelemiseen.”²¹ Suomalaisessa uudessa sotahistoriassa teosta kuvataan merkittävänä tutkimuksena, muun muassa Jussi Jääskeläinen sanoo sen nostaneen kansannousut uuden sotatutkimuksen polttopisteeseen.²² Myös Jaana Luttinen viittaa väitöskirjassaan Perssonin tutkimukseen käsitellessään siviiliväestön vastarintaa. Hän lukee oman väitöskirjansa kuuluvan sodan talous- ja sosiaalhistorian lisäksi uuteen sotahistoriaan.²³

Uusi sotahistoria on lähestynyt vuoden 1808 sotaa yhteisön kokemuksista käsin, mutta niissä talonpoikien kokemuksia on käsitelty pääasiassa taloudellisten menetysten sekä molempien armeijoiden logistiikkaan ja huoltoon osallistumisen näkökulmista. Tämä tutkielma laajentaa näkökulmaa talonpoikien maailmankuvaan sekä heidän asemaansa yhteisön jäsenenä. Koska nimeltä tunnettuja talonpoikaikapinoitsijoita tiedetään vain joitakin ja vastarintaan liittyi myös irtolaismiehiä ja maattomia,²⁴ tarkastelen heitä yleisellä tasolla paikallisyhteisöstä käsin. Paikallisyhteisö tuotti

¹⁷ Keskeisenä teemana tekstissä on (valistus) *valaistamus*, myös muodossa (mielen)*valaistus*. Sen Gottlund määrittelee ymmärryksen viisaudeksi, mutta myös mielen hyvydeksi ja viisaudeksi. Gottlund 1841, 82.

¹⁸ Gottlundilla oli visio sananlaskuista alkuperäisimpänä ilmauksena kansanviisaudesta ja hän vaali niitä muinaissuomalaisuuden korkeahenkisen kulta-ajan ilmauksina. Hän tulkitsi omanaikansa suomalaisten rappeutuneen kulttuurin kulta-ajoista. Pulkkinen 2003, 38, 107, 114–115.

¹⁹ Gottlund sai poliittisesta työstään rettelöitsijän ja vehkeilijän maineen Ruotsissa. Pulkkinen 2003, 6, 99.

²⁰ Persson 1986.

²¹ Persson 1986, 12

²² Jääskeläinen 2011, 17.

²³ Luttinen 2019, 35.

²⁴ Kapteeni Sahlsteinin vapaaehtoiskomppaniaan tiedetään kuuluneen 133 miestä, mutta nimilistaa ei ole avattu tutkimuskirjallisuudessa. Sahlstein pyysi tuomaan myös irtolaisia palkkiota vastaan komppaniaansa. Luttinen 2019, 274–276.

omat sisäiset hierarkiansa ja ristiriitansa, mutta tuotti myös sen jäsenten välistä solidaarisuutta.²⁵ Tutkielmani keskittyy talonpoikaiseen väestöön laajasti tulkittuna, jolloin sisällytän siihen myös irtolaiset, palkolliset ja mäkitupalaiset; tässä mielessä käytän myös termiä rahvas tai maarahvas sekä kansa riippuen käyttämästäni lähteistä.²⁶

Olen muotoillut pääkysymykset seuraavasti: *millainen oli rahvaan maailmankuva sekä käsitys isänmaasta ja kuninkaasta?* Toinen kysymykseni on, *mitä talonpoikainen väestö ajatteli sodista ja suurista kriiseistä sekä miten he kokivat vuoden 1808 sodan?* Koska Venäjän armeija tiedettiin ylivoimaiseksi vastustajaksi, kysyn myös, *mistä kansa ammensi rohkeutensa nousta Venäjän armeijaa vastaan?*

Vuoden 1808 kansannousujen uhkarohkeaa luonnetta kuvaa erityisesti se, että venäläiset antoivat 28.5. kuulutuksen, jonka mukaan luvattoman aseiden haltijaa kohdeltaisiin kapinan lietsojana, jota uhkasi kuolemantuomio ampumalla tai hirttämällä. Vastarinnan äärimmäistä riskiä kuvaa se, ettei kuolemantuomio koskenut vain siihen ryhtyvää vaan myös hänen rikoksestaan tietävää perhettään, sukuaan ja koko kyläkuntaa.²⁷ Kapinaan nousseet suomalaiset talonpojat onnistuivat kääntämään venäläisille kaksi kuukautta voitokkaasti edenneen sodan uuteen vaiheeseen, jossa Venäjän armeija oli pakotettu luopumaan keisari Aleksanteri I:n sotapropagandana toteuttamasta Suomen kansan rauhoittamispolitiikasta ja tarttumaan koston ja ankariin rangaistuksiin kapinoivaa kansaa kohtaan.²⁸ Perssonin mukaan Suomen autonomisen aseman siemen kylvettiin vasta sen jälkeen, kun talonpoikaisnousut pakottivat keisarin antamaan 17.6 julistuksen, joka alkoi näin: ”Teidän maanne vanhat asetukset ja privilegiumit piti pyhästi voimasapidettämän...”²⁹ Tärkeimpänä Ruotsin vallanajan lopun kulttuurihistoriallisena tietolähteenäni Iisalmen pitäjän elämästä on Matti Klingen *Iisalmen ruhtinaskunta. Modernin projekti sukuverkostojen periferiassa* (2006) sekä hänen historiallisista tutkielmistaan koottu kirja *Kaksi Suomea* (1982).

Kokoan tietoja ristiin lukemalla lähteitä ja tutkimuskirjallisuutta. Metodina käytän lähilukua. Yhdistän saamani tiedot osaksi Luttisen tutkimuksen antamia tuloksia sodan henkisestä ja aineellisesta kuormittavuudesta sekä tautiepidemioiden ja nälänhädän vaikutuksesta pitäjäläisiin. Jussi Jääskeläisen Vaasan lääniin sijoittuva tutkimus on aiheen kannalta merkityksellinen, koska se sitoo Iisalmen tapahtumat isompaan kontekstiin ja avaa näkemystä niin liikkuvan sotaväen, armeijan

²⁵ Markkola & Rähkä & Koskien & Hiljanen 2021, 83.

²⁶ 1800-lopulle saakka suomalaisessa kirjallisuudessa käytettiin sanaa *kansa* samassa merkityksessä, sillä tarkoitettiin maaseudun rahvasta, joka käsitti tilansa omistavat talonpojat, että tilattoman väestön. Lassila 2008, 9.

²⁷ Luttinen 2019, 137

²⁸ Persson 1986,124; Jääskeläinen 2011, 66

²⁹ Persson 1986, 247.

karkulaisten, kuin maan sisäisten pakolaisten välittämiin mielialoihin. En keskity sodan kulkuun tai tutki sotatapahtumia, vaan tarkastelen niitä siinä valossa, kuin ne antavat kuvauksen tai jonkin selityksen rahvaan osallistumisesta niihin. Ennen kaikkea yritän tavoittaa syitä, ajatustapoja, mielialoja ja uskomuksia. Termit talonpoikaisnousut, kansannousut, talonpoikainen kahakointi tai kapinointi, vastarinta ja sissitoiminta ovat kaikki alkuperäislähteissä ja tutkimuskirjallisuudessa käytettyjä ilmauksia, eikä niitä ole määritelty sen tarkemmin. Valitsen aina sen ilmauksen mikä kulloisessa käyttämässäni lähteessä on ensisijaisena.

Tutkielman rakenne on seuraavanlainen: luvussa yksi kuvataan sotavuoden 1808 tapahtumien kulkua ja talonpoikaisen vastarinnan syntymistä sekä sitä miten kahden armeijan vaikutuspiiriin jääminen vaikutti kansaan. Hyödynnän Perssonin narratiivia sodan kulun kuvauksessa niiltä osin, kuin se auttaa ymmärtämään sodan uhkaa, sen yllättävyyttä ja viimein sodan synnyttämiä mielialoja toiveineen ja pelkoineen.

Luvussa kaksi käsitellään talonpoikaistaväestön maailmankuvaa Ruotsin vallan ajan lopulla. Viimeisten vuosikymmenten aika voidaan nähdä talonpoikaistaväestön murroskautena, jolloin säädyn ääripäät jakautuivat selvästi talonpoikaiseen eliittiin ja toisaalta voimakkaan väestönkasvun myötä yhä kasvavaan maattomien ryhmään. Osansa kuvauksesta saavat Savo-Karjalan erämaissa pakoilleet lainsuojattomat rajarosvojoukot, jotka rikkoivat maarahvaan yhtenäisyyttä.³⁰ Koska Iisalmen pitäjässä tapahtuneet kansannousut olivat primäärilähteiden ja tutkimuskirjallisuuden mukaan säätyläisten organisoimia,³¹ kuvaan neljän keskeisimmän säätyläisen roolia ja asemaa pitäjässä. Luvussa kolme käsitellään sodan vaikutuksia kansan arkeen sekä heidän ajatteluaan suhteessa kriiseihin, omaan yhteisöön ja isänmaahan. Siinä kuvataan myös paikallisyhteisön hierarkiaa ja vuorovaikutussuhteita sodan kontekstissa.

---

³⁰ Koskivirta 2020, 235–263.

³¹ Luttinen 2019, 132, 133, 266, 267; Lappalainen & Ericson & Wolke Pylkkänen 2008, 75.

1 PATRIOOTTEJA VAI PETTUREITA?

Sodan puhjettua ei mitään ollut valmiina maan puolustamiseksi, vaan Kustaa Aadolf antoi Suomen sotavoimille käskyn vetäytyä heti venäläisten tullessa. Suomalaisille oli kovaa ja rasittavaa ensin huomata, ettei mihinkään järjestelyihin ryhdytty uhkaavasta vaarasta pelastumiseksi, ja sitten, etteivät he edes itse saaneet puolustaa rakasta synnyinmaatansa, vaan joutuivat käskystä jättämään vihollisen valtaan vaimonsa ja lapsensa ja kaiken omaisuutensa.³²

Savon Prikaatin kenttäpappi Carl Johan Holmin lähes kolmekymmentä vuotta sodan jälkeen kirjoittama kuvaus Venäjän armeijan ilman sodanjulistusta tapahtuneesta hyökkäyksestä 21.2.1808 kuvastanee sitä yleistä tyrmistymistä mitä kansa koki nähtyään oman ruotsalaisen armeijansa vetäytyvän hyökkäävän armeijan edeltä pohjoiseen Oulun seudulle. Anders Persson kuvaa kirjassaan kuinka Ruotsin valtiojohto ei ollut täysin tietämätön Venäjän aikeista; se oli saanut jo syksyllä 1807 tiedon Napoleonin ja Aleksanteri I:n sopimasta salaisesta Tilsitin sopimuksesta. Valtiojohto oli kuitenkin epävarma Venäjän todellisista aikeista ja taipui uskomaan sen sovinnollisia puheita rauhanomaisesta yhteiselosta.³³

Perssonin kronologisesti etenevän kuvauksen mukaan kuninkaan Pietarin lähettiläs Stedingk sai kuukautta ennen venäläisten hyökkäystä huolestuttavia tietoja vakoilijoiltaan ja lähetti luotettavan kuriirinsa Nils Östbomin matkaan. Kuriiri ratsasti vajaa kolme vuorokautta huonosti aurattuja teitä pitkin läpi jään ja lumipeitteiden, ja saapui Helsingin pieneen satamakaupunkiin, jossa hänet ohjattiin Suomen joukkojen ylipäällikön, kenraali ja vapaaherra Carl Nathanael af Klerckerin luo. 73-vuotias ylipäällikkö herätettiin vuoteestaan kello kolme aamuyöllä 1. helmikuuta. Luettuaan kuriirin toimittaman Pietarin viestin hänen kerrottiin lausuneen: ”Tästä minulla ei ollut mitään tietoa! Minulle ei ole ilmoitettu mitään, ei ole valmistauduttu mitenkään!” Vaikka Klercker ei ollut saanut ohjeita Tukholmasta, hän päätti panna liikekannalle koko Suomen puolustusvoimat.³⁴ Persson jatkaa kuvaustaan siitä, kuinka seuraavana päivänä Helsingistä lähti lukuisia kirjelmiä maaherroille, rykmentinkomentajille ja muille virkavallan edustajille. Kun vakinaiset kuriirit eivät riittäneet viemään viestiä maan joka kolkkaa, pestattiin väkeä viestin viejiksi kaikista yhteiskuntaluokista. Kuukauden puolivälissä liikekannallepano oli suoritettu. Siviiliväestö oli osoittanut isänmaallista henkeä ja suurta halukkuutta auttaa omia joukkojaan osallistumalla armeijan kuljetuksiin ja antamalla sille muonavaroja.

³² Holm 1836, 16.

³³ Jo 6.2. 1808 Kustaa IV Aadolf kehotti Suomen asukkaita yleiseen väennostoon maan puolustamiseksi; kuningas ajoi itsepintaisesti kansanarmeijan asiaa. Jääskeläinen 2011, 35–36.

³⁴ Persson 1986, 19–20.

Luttisen mukaan rahvas osasi pelätä sotaa, sillä esimerkiksi iisalmelaiset talonpojat olivat joutuneet ajamaan raskaita salpietarirahteja Oulun ja Kuopion välillä jo edellisenä vuonna.³⁵ Carl Nathanael af Klerckerin määräämä liikekannallepanokäsäy luettiin kuusi päivää sen antamisen jälkeen Iisalmen kirkossa. Komppanioita koottiin kiireellä ja sotilaat aloittivat marssinsa kohti Savon Prikaatin kokoontumispaikkaa Mikkelissä. Perssonin mukaan savolaisten talonpoikien mielialat olivat vielä korkealla tässä vaiheessa, ja he osoittivat sitoutumistaan taistella isänmaan ja kuninkaan puolesta mahdollisesti alkavassa sodassa.³⁶

Kuriirien viestit kulkivat hitaasti talvisessa valtakunnassa. Vain harvoissa kylissä tiedettiin Venäjän armeijan ylittäneen rajan Kymijoella 21.2. Heti sodan alettua Ruotsin armeijan joukot saivat kuitenkin käskyn perääntyä kohti pohjoista ja Iisalmen pitäjän omat miehet, jotka olivat osa Savon Prikaatia, saavuttivat vetäytymismatkallaan kotiseutunsa 18.3. ja jättivät sen jo seuraavana päivänä marssien kohti Oulua.³⁷ Vähintään tässä vaiheessa voi kuvitella maarahvaan mielessä tapahtuneen jonkin asteisen henkisen romahduksen. Siviiliväestön turvattomuus kasvoi ja alkoi koko Suomen laajuinen joukkopako erämaiden piilopirteihin siitäkin huolimatta, että lumisessa maastossa jälkiä oli vaikea peitellä, ruokaa oli vähän tarjolla ja kylmyys lisäsi sairastumisen riskiä.³⁸

Venäjän sodanjohdon oli turvauduttava kevään kuluessa useaan rauhanomaiseen julistukseen, koska heidän joukkojensa huolto oli täysin siviiliväestöstä riippuvaista, niin muonan, majoituksen kuin kuljetustenkin osalta. Rauhanomaisten julistusten uskottavuus oli kansan keskuudessa koetuksella, koska venäläiset käyttivät myös väkivaltaa pakko-otoissaan.³⁹ Bulgarin kuvaa kansassa tapahtunutta muutosta: ”Ruotsin joukkojen kaksi kuukautta kestänyt perääntyminen oli masentanut kansan. Maaseudun asukkaat eivät uskaltaneet ryhtyä vastarintaan, koska pitivät venäläisiä voittamattomina.”⁴⁰

Maaliskuun lopussa, kun Iisalmen pitäjä hallinta oli jaettu kahden armeijan kesken, Venäjän ylipäällikkö Buxhoevdén vaati Kuopion maaherra Wibeliusta keräämään paikallisväestöltä armeijalleen viljaa, heiniä ja kuormahevosiä. Wibelius kirjoitti kirjeessään Buxhoevdénille, kuinka edellisvuosien kadot olivat köyhdyttäneet Savon ja Karjalan läänin, ja kuinka seutu oli ”loppuun tyhjennetty”, rutiköyhä ja puute ”uskomaton.”⁴¹ Persson jatkaa kevään tilanteen kuvausta:

³⁵ Luttinen 2019, 117.

³⁶ Persson 1986, 21.

³⁷ Holm 1831, 19.

³⁸ Luttinen 2019, 122.

³⁹ Bulgarin 1848, 60.

⁴⁰ Bulgarin 1848, 38.

⁴¹ Luttinen 2019, 124; Persson 1986, 171–172.

Huhtikuun puolivälissä Pohjois- ja Itä-Suomessa oli nälänhätä. Suuri osa väestöstä, joka jo oli aliravitsemuksen heikentämää, oli sairastunut ”märkäiseen kuumeeseen”. Monet kuolivat parin päivän sairastamisen jälkeen. Kruununmakasiineissakin oli huutava pula viljasta. Ensin oli Suomen armeija ottanut niin paljon kuin oli voinut kuljettaa mukanaan perääntymisretkellään pohjoiseen, sitten olivat venäläiset saapuneet uusine vaatimuksineen.⁴²

Jo ennen varsinaisia talonpoikaisnousuja iisalmelaiset olivat kahakoineet ja osoittaneet yleistä vihamielisyyttä venäläisiä joukkoja kohtaan etenkin ruokavarastojen huvetessa.⁴³ Toukokuun alussa Siikajoelta ja Revonlahdelta kantautui huhuja kaikkialle valtakuntaan, jonka mukaan venäläiset osastot olivat tuhoutuneet ja Tutskov oli joutunut perääntymään. Bulgarin totesi, kuinka kansan moraalinen tunne heräsi ja ”Suomi aivan kuin heräsi lumouksestaan.”⁴⁴

Muuttuneessa tilanteessa Ruotsin armeijan ylipäällikkö Klingspor vetosi 1.5.1808 antamassaan kuulutuksessa perinteiseen kuningasuskollisuuteen ja pyysi kansalta tukea.⁴⁵ Rahvaalle luvattiin rahallinen korvaus kaikesta materiaalisesta avusta mitä omille sotilaille luovutettaisiin. Luttisen mukaan kuulutus luettiin lähes kuukautta myöhemmin 28.5.1808 Iisalmen kirkossa, kuitenkin jo sitä ennen huhut olivat levinneet villoin väestön keskuudessa. Kun tieto Sandelsin ja Savon Prikaatin joukkojen lähestymisestä Iisalmen kirkolle saavutti paikkakunnan, aloittivat säätyläiset kokoamaan paikallisia vastarintaan.⁴⁶ Perssonin mukaan:

Samana iltana kokoontui joukko herroja Iisalmessa entisen kenraalin ja maaherran Carpelanin kotona. Lännä olivat kapteeni Sahlstein, maanmittari Boisman, lautamies Ruotsalainen, talollinen Eerik Ollikainen sekä muutama muu... Seuraavana yönä kerääntyi joukko talonpoikia (maisteri) Gummeruksen talon ympärille. Lautamies Ruotsalaisen merkistä talonpojat ryntäsivät sisälle taloon ja nujersivat unentokkuraiset venäläiset.⁴⁷

Jo toukokuun alussa oli yhdeksän kahakkaa venäläisten kanssa. Sandels kutsui paikallisväestöä aseisiin ja levitti jyrkkiä kuninkaallisia julistuksia venäläisiä vastaan. Toukokuun kahakoissa kuoli yksi iisalmelainen ja 17 venäläistä. Michaildovski-Danielskin kuvauksen mukaan talolliset olivat aseistautuneet astaloin ja viikattein, ja kulkeneet hevoskyydeillä ja ratsain Savon tiellä. Siviiliväestön levoton käytös sai venäläiset pelkäämään kansan aseisiin nousemista viimeistään silloin, kun Ruotsin

⁴² Persson 1986, 106.

⁴³ Luttinen 2019, 131,132.

⁴⁴ Bulgarin 1848,38.

⁴⁵ Holm 1831, 36.

⁴⁶ Carpelanin osallisuudesta talonpoikaiskahakoihin on säilynyt tietoja ylipäällikkö Klingsporin yksityiskirjeestä kuningas Kustaa IV Aadolfille 27.4.1808. ”Hän (Carpelan) oli itse tulella ja on täynnä hehkuvaa intoa.” Carpelanin omasta pyynnöstä häntä ei mainita julkaistuissa raporteissa, vaan paikallisten kahakoiden johtajaksi mainitaan Erkki Ollikainen. Luttinen arvelee, ettei Carpelan ollut pelkästään rahvaan asialla, vaan puolustamassa omaisuuttaan, privilegioitaan ja yhteiskuntajärjestyksen säilymistä. Luttinen 2019, 413.

⁴⁷ Maisteri Gummeruksen tilan luona Valkiamäessä oli seitsemäntoista miehinen vartiosto. Syntyneessä kahakassa Gummerus sai surmansa ja Boisman haavoittui luodista. Persson 1986, 111–112.

pääarmeijan maihinnousu mahdollisesti tapahtuisi meren sulettua.⁴⁸ Huhut lainehtivät kiivaina molemmissa armeijoissa. Perssonin mukaan mielikuvituksellisia tietoja muun muassa Ruotsin armeijan maihinnoususta ja marssista kohti Viipuria levitettiin jopa Venäjän pääkaupungissa.⁴⁹

Kesäkuun alussa levottomuudet lisääntyivät koko maassa, jonka seurauksena Buxhoevden antoi ankan julistuksen olla levittämättä valheellisia kulkupuheita muun muassa tsaarin aikomuksesta saattaa voimaan maaorjuuden.⁵⁰ Uhkaukset eivät rauhoittaneet kansaa, vaan jatkuvasti saapui tietoja venäläisiin sotilaisiin kohdistuneista murhista ja hyökkäyksistä.⁵¹ Kuten johdannossa kerrottiin, tsaari Aleksanteri I oli pakotettu antamaan virallisen julistuksen, ettei Suomen yhteiskuntamuotoa muutettaisi.⁵² Samalla kertaa uudistettiin jo aiemmin annettu määräys uskollisuudenvalasta, joka koski 16–70-vuotiaita valloitetuilla alueilla asuvia miehiä säätyyn katsomatta. Vala tehtiin rangaistuksen uhalla. Iisalmelaisia vala ei enää toukokuun lopulla koskenut, sillä pitäjä oli kokonaisuudessaan Ruotsin armeijan hallinnassa.⁵³

Talonpojat karttoivat yleisesti uskollisuudenvalanvannomista venäläisille. Kesäkuun lopussa Buxhoevdenin armeija toteutti aiemmin yleisesti välttämäänsä julkisia rangaistuksia ja teloituksia etenkin Vaasan läänissä.⁵⁴ Heinäkuun lopulta ruotsalainen kenraali von Döbeln kuvasi näkemäänsä Kauhajoella:

Koko tämä kappeliseurakunta hirsipuiden, murhien ja tuhopolttojen hävittämänä...Ruumiit häväisty haudoissaan ja viety metsään...autiot talot, poltetut kartanot, hävitetyt pellot, hirsipuut, surmatut asukkaat olivat pöyristyttävä näky.⁵⁵

Iisalmelle kulkeutuneet huhut rangaistustoimenpiteistä eivät pelottaneen kaikkia pitäjäläisiä. Vapaaehtoiskomppaniaansa kokoamisen aloittanut eläköitynyt kapteeni Sahlstein vetosi heinäkuun alkupuolella iisalmelaisiin ja pyysi heitä tarttumaan aseisiin venäläisiä vastaan, josta palkaksi hän lupasi muonaa rahvaalle. Samaan aikaan Sahlstein kokosi seudulla liikkuvia itsellis- ja irtolaismiehiä joukkoihinsa. Hän antoi myös lukea kuulutuksen, jossa kehotti kylän vanhimpia, kuudennusmiehiä ja lautamiehiä – yleensäkin ”rehtejä ruotsalaisia miehiä auttamaan ja avustamaan

⁴⁸ Luttinen 2019, 131,132, 133.

⁴⁹ Persson 1986, 115.

⁵⁰ Persson 1986, 126.

⁵¹ Bulgarin 1848, 60.

⁵² Persson 1986,247.

⁵³ Luttinen 2019, 138,139.

⁵⁴ Persson 1986, 143.

⁵⁵ Persson 1986, 150.

vapaaehtoiskomppanian kokoamisessa.” Elokuun alkupuolella luettiin jälleen kuulutus, jossa luvattiin kahden rixsin palkkio jokaisesta kirkonmälle tuodusta miehestä.⁵⁶

Aselepo armeijoiden välillä aloitettiin 29.9. ja se kesti 27.10.1808 saakka, jolloin aselepolinja vedettiin Iisalmen kirkolle. Se jakoi pitäjän venäläisten ja ruotsalaisten hallitsemiin osiin. Iisalmen pitäjän 10 000 asukkaan väkimäärä näin kaksikertaistui ja armeijoiden huolto kuormitti ankarimmin pitäjän pääteiden varsien taloja, kun sotilaat majoittuivat paikallisiin taloihin, mökkeihin ja piharakennuksiin. Osa väestöstä pakeni piilopirtteihin.⁵⁷ Majapaikoissa vallitsi ahtaus ja myös eläinsuojat täyttyivät. Lapinlahtelaisen Heikki Sonnisen muistot lokakuun alkupuolelta 1808 kertovat seuraavaa:

Talon pellot olivat ahdetut täyteen miehiä ja hevosia, viljakasat suollettu miesten vuoteeksi ja hevosten ruuaksi. Peltojen aidat paloivat, sillä sotaväki lämmitteli itseään tässä lokakuun räntäsateessa. Sidottuani hevoseni kiinni katsoin tupaani. Lattia oli täynnä sairaita miehiä, jotka kuumeisina hourivat taistelujen melskeistä.⁵⁸

Aselevon päättymispäivänä 27.10 käytiin suuruusluokaltaan pitäjän historian poikkeuksellisin taistelu, ”Koljonvirran taistelu”. Vaikkei taistelussa haavoittunut siviilejä, oli tilanne taistelualueen ja lähiseudun asukkaille pelottava ja mieliin jäänyt kokemus, joista kansantarinat kertoivat.

Tämä luku kuvasi sodan alun yllätyksellisyyttä ja yleistä hämmennystä omien sotilaiden jättäessä vaimonsa, lapsensa ja kotiseutunsa taistelematta vihollisen armoille. Sodan alussa mieliala tuki puolustautumista, mutta muuttui kevään kuluessa pelokkaaksi ja alistuneeksi. Kansalle suunnattu tiedonvälitys onnistui niiltä osin, kun rahvas uskaltautui tai onnistui pääsemään kirkkoon kuuntelemaan tietoja, muuten se oli villeinä liikkuvien huhujen varassa. Lähteiden mukaan suomalaiset uskalsivat ilmaista todellisia arvojaan vasta Savon prikaatin Revonlahdella saavuttamien voittojen myötä.⁵⁹ Bulgarin mukaan rahvaan moraalinen tunne leimahti tällöin liekkiin,⁶⁰ ja rahvas uskaltautui nousta taistelemaan kuninkaansa ja omien joukkojensa puolesta. Kesän kuluessa säätyläiset onnistuivat houkuttelemaan vastarintaan myös irtolaismiehiä. Iisalmen pitäjässä kapinoinnit ja sissitoiminta kestivät marraskuun lopulle saakka, jolloin nälkä, kulkutaudit ja olosuhteiden ankaruus nujersivat sen.

⁵⁶ Luttinen 2019, 275–276.

⁵⁷ Luttinen 2019, 143–148.

⁵⁸ Luttinen 2019, 149.

⁵⁹ Holm 1836, 34.

⁶⁰ Bulgarin 1848, 38.

2 PAKANA, BARBAARI JA VALISTUNUT JÄRKI-IHMINEN

Nyt näkee Talonpoikaistytöiden koristautuvan Hiuslisäkkeillä, Diadeemeilla, Kaulakoruilla, Manseteilla, Rannerenkailla, kuviokankaisilla Kapoilla (joita he enimmäkseen itse kutovat), Karttuunivillatakeilla, Neulepaidoilla, Puolalaisilla Kamelottiturkiksilla, ommelluilla Alushameilla, punaisilla Sukilla ja maalatuilla Kengillä. Tämä on yllyttänyt jopa Talonpoikien Rengitkin hylkäämään yksinkertaiset Pukunsa ja käyttämään sinisiä Alusvaatteita, punaisia Pieksunahkoja, Silkkisiä kaulaliinoja ja sivuilta rypyttettyjä valkoisia Valmarikaftaaneja, joissa on siniset Nyörit ja Tupsut. Muut Pitäjät ovat toki säilyttäneet vanhan Puvun käytön.⁶¹

Pohjois-savolaisen kaskenviljelijäkansan suhteita ruukkipatruunoihin ja säätyläistöön tutkinut Juha Forsberg on suomentanut kuvauksen Tuneldin *Ruotsin valtakunnan maantieteestä* vuodelta 1792.⁶² Savo-Karjalan ja Kajaanin eteläpuoleiset alueet olivat tulleet Porthanille tutuiksi useilla niille suuntautuneilla matkoilla, joiden pohjalta hän täydensi tietoja Tuneldin maantietoon yhdessä Iisalmen kirkkoherra Johan Laguksen kanssa.⁶³ Tuneldin kuvaus kertoo myös savolaisten yleensä asuneen savupirteissään torakoitten keskellä, mutta Iisalmen ja Kuopion pitäjissä, missä talonpojat olivat varakkaampia, oli rakennettu tupia, joissa oli kaakeliuunit ja korsteenit sekä lasi-ikkunat.⁶⁴

Iisalmen suurpitäjä käsitti Pohjois-Savon ja Karjalan, joka 1800-luvun alussa vastasi suurin piirtein nykyistä Ylä-Savoksi kutsuttua aluetta. Pitäjä oli pinta-alaltaan huomattavan laaja, noin 6 900 neliökilometriä, ja sen eteläisin ja pohjoisin kylä sijaitsivat hevosella tai veneellä kulkien parin päivämatkan eli noin viidenkymmenen kilometrin päässä Iisalmen emäkirkolta. Pitäjän läpi kulkenut Savon tie oli Luttisen mukaan ”joltisestikin rattailla ajettavassa kunnossa”, mutta kelirikkoajat ja kevättulvat tekivät kulkemisesta ongelmallista.⁶⁵ Kulkeminen Savon tien ulkopuolella tapahtui hevosella tai hiihtäen talviteitä pitkin ja kesäisin kävellen, hevosella ja veneillä. Pitäjän laajuudella ja sen eri osien saavutettavuudella oli keskeinen merkitys niin tiedonkulun, tapojen kuin yleisen järjestäytymisen ja kansalaisyhteiskunnan syntymiselle. Myös pitäjän erämaaseudut varsinkin Kainuun puoleisilla raja-alueilla samoin kuin Karjalan erämaissa tarjosivat suojaa kruunua pakoileville rikollisille. Rissanen kuvaa: ”...Iisalmen ja Kuopion pitäjiin on keräytynyt karanneita sotilaita ja muuta irtainta väkeä melkein koko Suomesta.”⁶⁶ Laittomuus ja raakuus kuvasivat

⁶¹ Forsberg 2014, 76.

⁶² Suomennos alkuperäisteoksesta *Geographie öfver konungariket Sverige samt därunder hörande länder: författad af Eric Tuneld*. Tredje bandet, som innehåller Norrland, Lappland, Finland och Sveriges utrikes besittningar. Stockholm: tryckt hos Anders J. Nordström, 1794.

⁶³ Klinge 2006, 46–47, 171.

⁶⁴ Forsberg 2014, 76.

⁶⁵ Luttinen 2019, 102

⁶⁶ Rissanen 1927, 256; Koskivirta 2001, 67

corpiseutujen asukkaiden elämää vielä Ruotsin vallan ajan lopulla.⁶⁷ Koska pitäjän suuret etäisyydet erityisesti Savon tienvarren taloista ja Iisalmen kylän emäkirkolta sen korpialueille muodostuivat maarahvasta jakavaksi tekijäksi, luon ensin katsauksen siihen Porthanin kuvaamaan pakanalliseen ja barbaariseen kansan osaan, jota kirkko ja kristinusko ei ollut täysin saavuttanut. Luvussa tuon esille sen ettei ”valistuminen” ollut suoraviivaista, vaan myös papistossa esiintyi ”rahvaanomaista” käytöstä. Maailmankuvan mureneminen johdatti talonpoikia hakemaan apua henkiseen ahdistukseensa hurmosliikkeistä. Toisena tarkastelen sitä talonpoikaisyhteisöä, jota Porthanin tavoin voisi kutsua valistuneeksi ja joka oli osallisena valtiovallan ohjaaman kansalaisyhteiskunnan syntymisessä. Kolmantena selvitän talonpoikaisen väestön suhdetta pitäjän keskeisiin säätyläisiin yleisellä tasolla ja sodan kontekstissa. Huomioin myös sitä miten patriarkaalinen perhekäsitys loi solidaarisuutta sodan aikana.

2.1 ”KAUKANA SIITÄ, ETTÄ PITÄJÄN RAHVAS OLISI OLLUT VIELÄ VALISTUNUTTA”

Rissanen kuvasi otsikon sanoin pitäjäläisiä ja jatkoi: ”Päinvastoin valitsi pitäjässä vielä taikauskoa ja huonoja tapoja ja taipumuksia ja kirkko yhtä hyvin kuin maallinen oikeuskin saivat käyttää lahjomatonta ankaruutta tuon tuostakin.” Vuosien 1780–1808 välillä pitäjänkokoukset olivat joutuneet sakkorangaistuksen ja jalkapuun uhalla puuttumaan jumalanpalvelusten aikana kirkon penkkien yli juoksentelevien häiriköintiin. Sopimattoman ja rikollisen käytöksen takia pitäjäläisiä oli myös jouduttu mestaamaan.⁶⁸ Gottlundin *Otavaan* tallentamassa savolaisessa sanalaskussa kuvataan tapojen pysyvyyttä ja juurtumista: ”Mualta Mies pois suahaan, vuan ei tavoiltansa.”⁶⁹ Gottlund itse näki ihmisten ymmärryksen ja tapojen muuttumisen olleen hidasta ja pinnallista.⁷⁰ Tutkimustensa pohjalta hän myös totesi muiden kansojen todistaneen suomalaisten olleen ”pikaisia ja jäykkäluonteisia”, eikä heidän luonteensa karkeutta voinut salata.⁷¹ Otavassa kuvaamallaan suomalaisella kansalla Gottlund tarkoitti pääasiassa savolaisia kaskenpolttajia niin ”Suomen maalla”, Inkerin maalla kuin Ruotsin ja Norjan suomalaismetsissä.⁷² Gottlundin määritelmä suomalaisuudesta ja ruotsalaisuudesta on suurelta osin samankaltainen Porthanin kanssa.⁷³

⁶⁷ Gottlund 1831, 468–469; Koskivirta 2011, 238–239.

⁶⁸ Rissanen 1927, 417–418.

⁶⁹ Gottlund 1831, 199.

⁷⁰ Gottlund 1831, 303–304.

⁷¹ Gottlund 1831, 288.

⁷² Gottlund 1831, 42, 45, 46, 471

⁷³ Klinge 1982, 74, 80, 82–83.

Bulgarin selitti Suomen alkuperäisväestön sivistymättömyyden johtuvan taipumuksesta eristäytyä ja vähäisillä yhteyksillä toisiinsa valtavalla ja harvaanasutulla alueella. Hän myös tulkitsi sivistymättömyyden johtuneen synnynnäisestä vihamielisyydestä kaikkia vierasheimoisia kohtaa.⁷⁴ Myös Klinge näki yhdeksi pakanuuden ja sivistymättömyyden syyksi pitkät kirkkomatkat. Asiat eivät myöskään pikaisesti korjautuneet, sillä vielä vuonna 1909 Pohjois-Karjalan kirkkoherran poika A.R.Cederberg oli kirjoittanut: ”Joka tuntee Savon ja Karjalan kansan katsantotavan, hän tietää miten vielä nytkin taikauskolla on mahtava valta.”⁷⁵

Kansan tapojen ja uskomusten hitaan muuttumisen takia on perusteltua ottaa huomioon Miia Kuhan tutkimus *Elettyä uskontoa varhaismodernissa Savossa*.⁷⁶ Hänen mukaansa raja-alueen levottomuus teki kaskitalouden liikkuvasta elämäntavasta vaikeasti kontrolloitavaa.⁷⁷ Piispan- ja rovastintarkastusten pöytäkirjojen perusteella seurakuntalaiset olivat laiskoja, uppiniskaisia ja ”jumalattomia ihmisiksi.”⁷⁸ Kuhan mukaan savolaisen rahvaan maailmankuvaan kuului esikristillisiä jumalolentoja ja muita tuonpuoleisen maailman hahmoja kuten haltijoita, muinaisuskon jumalia, esiisiä tai pyhimyksiä, joille ihmiset saattoivat uhraamalla suunnata pyyntönsä. Tuonpuoleisen hahmoilla uskottiin olevan kyky pitää yllä luonnon toimintaa ja järjestystä.⁷⁹ Bulgarinin näkemys oli saman suuntainen, hän näki Savossa ja Karjalassa asuvat suomalaiset talonpojat ”villeyteen asti sivistymättöminä, taikauskoisina ja äärimmäisen kostonhimoisina.” Hän myös totesi: ”Jokainen, joka halusi hankkia sivistystä tai vaikutusvaltaa, nimitti itseään ruotsalaiseksi.”⁸⁰ Toisaalta Bulgarin kuvasi Suomen asukkaiden moraalialueita moitteettomaksi ja piti heitä esimerkillisinä kristittyinä, uskollisina lain noudattajina ja keskinäisissä suhteissaan kunniallisina. Tähän ryhmään kuuluviksi hän ensisijaisesti nimitti rannikkoalueiden asukkaat, vauraat talonpojat ja porvarit, mutta kiitosta saivat myös jotkut niistä Savon pienten kylien talonpojista, joilta hän kävi perimässä ulaanipartionsa kanssa ruokavaroja armeijalleen.⁸¹

Kustaa H. J. Vilkkunan mukaan varhaismodernin ajan ihminen, hänen aikaansaannoksensa ja yliluonnollinen selittäjä eivät olleet erotettavissa toisistaan, vaan ”Ihminen oli osa kaikkea, ja selittäjä oli kaikkivoipa kosminen jumaluus, jossa mielensisäiset kokemuksetkin saattoivat muuttua sosiaaliseksi todellisuudeksi. Mielensisäiset kokemukset, unet, houreet, fantasiat jne. olivat

⁷⁴ Bulgarin 1848, 74

⁷⁵ Klinge 2006, 354.

⁷⁶ Kuha 2016, 286.

⁷⁷ Kuha 2016, 41,42.

⁷⁸ Kuha 2016, 68.

⁷⁹ Kuha 2016, 155–156.

⁸⁰ Bulgarin 1848, 75.

⁸¹ Bulgarin 1848, 78, 84–88. Ruokavarojen perintäretki tapahtui ”erikoistehtävässä Kuopion lähistöllä.”

menneisyyden ihmisille tiettyjen asioiden selittäjiä.” Vilkunan mukaan sosiaalinen tieto eli jaettu tietäminen perustui yhteisiin kokemuksiin, käyttäytymisnormistoon sekä opittuihin tietoihin ja taitoihin, joiden välittymisessä kertomaperinteellä oli vankka asemansa.⁸² Kansankulttuurissa selityksiä etsittiin inhimillisen maailman ulkopuolelta – siis Jumalasta ja kaaoksesta. Sodat, kadot ja taudit nähtiin yliluonnollisen aiheuttamina.⁸³

Kirkoissa uhraamista Kuha pitää yleisenä koko Ruotsin valtakunnassa 1600-luvulta aina 1800-luvun lopulle saakka. Kuopion kirkolla hän kuvaa olleen erityisasema Pohjois-Savon rahvaan mielessä ja sinne tultiin uhraamaan useista seurakunnista, myös Iisalmelta. Ihmiset uhrasivat yleensä hädän hetkillä tai sairauden takia. Kulttiperinne yhdistyi luontevasti luterilaiseen jumalanpalveluselämään, eikä papisto juuri puuttunut uhraamiseen; yhtenä selityksenä oli se, että papisto joutui tyytymään siihen, että ylipäättään ihmiset tulivat kirkkoon ja toisaaltaan uhraaminen toi papistolle jonkin verran tuloja.⁸⁴ Moni tuli kirkkoon juovuksissa ja vaihtoi kuulumisia vierustoveriensa kanssa. Papisto valitti sellaisesta metelistä, ettei saarnan pitäjä saanut ääntään kuuluville – tämän seurauksena seurakuntalaisilta jäi osa saarnasta kuulematta mikä vaikutti kristinopin hitaaseen kehitykseen.⁸⁵ Sen lisäksi, että kirkossa käynti oli sosiaalinen tapahtuma ja Jumalan sanan kuunteleminen joskus siinä sivuseikka, esiintyi myös paljon papistoon liittyvää pilkkaa ja vähättelyä, joita sananlaskutkin kuvasivat.⁸⁶

Varhaismodernilla kaudella viljasadon nähtiin olevan korkeimpien voimien käsissä myös papiston opetuksissa.⁸⁷ Näin tuskin oli laita enää Iisalmessa valistuneen fysiokraatin⁸⁸ Johan Laguksen aloitettua kirkkoherrana 1771. Kuha kuitenkin painottaa tutkimuksessaan, ettei ”kirkon opetusta omaksuttu sellaisenaan, vaan se kietoutui niihin käsityksiin, joita ihmisillä vanhastaan oli esimerkiksi pyhästä ja ihmisen suhteesta korkeimpiin voimiin.” Uhraamisen hän näki yhtenä niistä rituaalisista käytänteistä jotka säilyivät pisimpään ja siirtyivät luterilaisen kirkon alttarille.⁸⁹

Hyödyn ja valistuksen ihanteita noudattava kristillisuus ei ollut kuitenkaan ainoa vallitseva käytäntö kirkollisessa toiminnassa Iisalmessa. Ruotsin vallan ajan lopulla Johan Lagus ei ollut ainoa pitäjän papeista, vaikka olikin kirkkoherran asemassaan korkein auktoriteetti; pitäjän kappalaisina ja apupappeina toimivat Laguksen aikana muun muassa myös kiistelty Erik Walden, Johan Forselius,

⁸² Vilkuna 2010, 60–61.

⁸³ Vilkuna 2010, 63.

⁸⁴ Kuha 2016, 92–99.

⁸⁵ Kuha 2016, 109; Gottlund 1831, 177.

⁸⁶ Gottlund 1831, 196–197.

⁸⁷ Kuha 2016, 157.

⁸⁸ Fysiokratia oli oppisuunta, joka arvosti maataloutta elinkeinojen perustana. Vahtola 2017, 191.

⁸⁹ Kuha 2016, 165.

Anders Johan Brosellia, ja Pehr Johan Collan. Sekä Walden että Brosellia saivat Rissasen mukaan sakkoja ja nuhteita juopuneena saarnaamisesta, kaatuilemisesta saarnan toimituksessa ja saarnatekstien unohtamisesta sekä ”muistakin ikävistä teoista”⁹⁰ Vaikka Kuha näkee kirkon merkityksen ja vaikutusvallan lisääntyneen myös savolaisen rahvaan elämässä ajan kuluessa, niin hän toteaa tutkimuksensa osoittaneen, että rahvaan maailmankuvan vanhempien elementtien kestävyyttä on usein aliarvioitu.⁹¹ Gottlundin näkemyksen mukaan rahvaan valistaminen oli pääosin epäonnistunut, sillä rahvas itse vastusti sitä. Valistuneen vastakohtaa hän kuvasi ”valaistamattomaksi”, tarkoittaen sillä sellaista ihmistä joka ei ainoastaan pelännyt oppia uutta, vaan myös ”vihoo ja vainoo” kaikkia uusia oppiaineita ja niitä opettavia. Syyksi oppimisen vastustukseen Gottlund nimesi häpeän omasta tietämättömydestään ja tyhmyydestään.⁹²

Sodan kontekstissa yksi tärkeimmistä rahvaan uskomuksista oli pappien vuosisatoja saarnaama selitys sodasta merkkinä Jumalan kostosta, jonka rahvaan tekemät synnit aiheuttivat. Kirkko loi pelkoa ja ahdistusta tulkitsemalla onnettomuuksia, katoja ja sairauksia ihmisten synneistä käsin. Ihmiset tekivät työnsä, uhrasivat ja kävivät kirkossa – lopputulos jäi korkeampien voimien käsiin.⁹³ Kuten aiemmin jo todettiin, ei rahvas yksimielisesti pitänyt papistoa auktoriteetinaan, eivätkä kaikki uskoneet saarnoja. Savolaisen sananlaskunkin mukaan ”itestänsä paha Pappi saarnaa”.⁹⁴

Vuonna 1796 Iisalmessa tapahtui luonnonmullistus, joka sai valtavat mittasuhteet, kun suuret tulvat peittivät koko seutukunnan rantaniityt ja suoviljelykset; rovasti Laguksen mukaan 50 kyläkuntaa menetti koko heinäsatonsa. Sen sijaan, että koko pitäjän maarahvas olisi ryhtynyt perkaamaan jokien alajuoksua ja syventämään ojia virtausten tehostamiseksi, koki Ollikkalan kylän Telpäsniitylle kertynyt väki ihmeellisen Pyhän hengen vuodatuksen ja Herraan luottaen vapauttavan alistumisen kokemuksen.⁹⁵ Tapahtumasta on katsottu alkaneen Iisalmen herännäisyyden, joka Klingen mukaan merkitsi savolaiselle rahvaalle yhtä suurta murrosta kuin maatalouden uudistaminen fysiokratian oppien mukaisesti. Klinge tulkitsee Telpäsniityn tapausta osana rahvaan maailmankuvaa järkyttäneestä tapahtumaketjusta; hänestä oli luultavaa, että iisalmelainen rahvas oli kuullut Ranskan suuresta vallankumouksesta ja Napoleonin sodista Euroopassa. Klingen sanoin: ”Joka tapauksessa

---

⁹⁰ Rissanen 1927, 418–419.

⁹¹ Kuha 2016, 165.

⁹² Gottlund 1831, 304–305.

⁹³ Kuha 2016, 157.

⁹⁴ Gottlund 1831, 89.

⁹⁵ Klinge siteeraa tekstissään Korttelaisen 1977 käyttämiä, rovasti Immanuel Berghin, sanoja vuoden 1859 Iisalmen rovastikunnan pappeinkokouksessa: ” Kuusikymmentäkaksi vuotta on kulunut siitä, kun yksi niitä voimakkaimpia liikkeitä, joiden kautta Jumalan Henki on tahtonut vuodattaa elämää Suomen kirkon jähmettyneisiin kaavoihin...”. Klinge 2006, 351–352.

täytyy arvella, että Telpäsniityn väki oli heinäkuussa 1796 kuullut oman kuninkaan Kustaa III:n neljä vuotta aikaisemmasta murhasta ja sangen mahdollisesti siitä koko Eurooppaa järkyttäneestä ja ihmetyttäneestä asiasta, että ranskalaiset olivat mestanneet kuninkaansa, Herran voidellun.”⁹⁶

Kun sota Euroopassa jatkui, pääsivät uudet hengelliset virtaukset vaikuttamaan rahvaaseen ja saivat aikaan yllättäviä hurmoksellisia ilmentymiä. Kakkurin mukaan ne liittyivät kollektiiviseen kauhun kokemukseen ja lopunajan odotukseen.⁹⁷ Telpäsniityn tapahtumat saivat alussa sen paikallisen henkisen johtajan, käsityöläinen ja pyöräntekijä Johan Lustigin kautta herrnhutilaisen⁹⁸ ilmaisun. Klingen mukaan syvä synnin ahdistus ja huoli hengellisestä ja maallisesta tulevaisuudesta sekä tästä huolesta vapautuminen ja herääminen autuuteen yhdistivät niin rahvasta kuin säätyläisväestöäkin. Yhteenvedonomaaisesti Klinge toteaa: ”Vastaanottajien taustana oli yhtäältä pakanallinen uhrikultti, toisaalta vuosien 1788–1790 sota, kuninkaan murha ja Ranskan vallankumous.”⁹⁹

Lähteiden ja tutkimuskirjallisuuden perusteella ei voi vetää johtopäätöksiä siitä, että Iisalmen pitäjän syrjäseuduilla tai kaskierämaissa asuva rahvas olisi ollut ainoastaan kruunun velvollisuuksia vältteleviä ”jukuripäitä” ja sivistymättömiä pakanoita, kuten esimerkiksi Bulgarin ja Porthan heitä kuvasivat, tai Rissasen kuvaamia väkivaltaisen kulttuurin omaksuneita barbaareja.¹⁰⁰ Joka tapauksessa syrjäseutujen rahvaan parissa esiintyi yleisesti raakaa ja suunnitelmallista henkirikollisuutta erityisesti pitäjän rajaseudulla. Koskivirta näkee, että rajaseudun epävakaut olot herättivät yhteisössä ”sisäisen vihollisen”, jota ulkoisen pelotteen ja kontrollin puute lisäsivät ja johtivat myös henkilökohtaisen moraalin kriisiin. Myös aikaisempien sotien aiheuttamat taloudelliset menetykset horjuttivat uskoa valtiovaltaan ja yhteiskuntaan.¹⁰¹ Gottlundin mukaan rajaseudun rahvas jätettiin oman onnensa varaan, ja sitä vastaan tekivät hyökkäyksiä ”vorot” Venäjän puolelta. Väestöä ryöstettiin ja murhattiin sekä heidän omaisuuttaan poltettiin. Nämä murhaamiset ja ryöstämiset eivät kohdistuneet ainoastaan miehiin, vaan myös vaimoihin ja lapsiin ja osa vietin ”vieraisiin maihin.”¹⁰²

Kaskiviljelystä vähittäinen luopuminen ja siirtyminen maanviljelyyn ja karjanhoitoon tarkoitti maarahvaalle vuosisataisesta perinteestä luopumista. Isojako, joka oli keskeisin uudistuksen

⁹⁶ Klinge 2006, 13, 350–353.

⁹⁷ Kakkuri 2014, 28, 91.

⁹⁸ Herrnhutilaisuus on pietismistä lähtöisin oleva kristillinen herätysliike, joka syntyi 1700-luvulla Böömissä kreivi Nikolaus Ludwig von Zindendorfin maatilalla. Sen ydinajatuksena oli kristittyjen keskinäinen rakkaus oikean opin sijaan. Kakkuri 2014, 45–46.

⁹⁹ Klinge 2006, 352–357.

¹⁰⁰ Bulgarin 1977 (1848), 75; Klinge 1982, 72, 75, 77; Rissanen 1927, 414, 417–418

¹⁰¹ Koskivirta 2001, 132, 176–197.

¹⁰² Gottlund puhuu tässä yhteydessä Kajaanin maasta, Kainuun maasta ja Kainuusta. Gottlund 1831, 468–469. Tutkimuskirjallisuus liittyy alueen rikollisuuden osaksi pohjoisen Savo-Karjalan rajaseutua. Ks. Koskivirta 2001, 132.

työväline, muutti maanomistusoloja, mutta sillä oli myös sosiaalisia seurauksia kyläyhteisöissä. Kylien entiset yhteiset takamaat ja yhteisomistukset muuttuivat talollisten yksityisomistuksiksi, mikä kärjisti maata omistavien ja maattomien välisiä ristiriitoja, kun kaskeamista, tarvepuiden ottoa ja kalavesien käyttöä alettiin rajoittaa.¹⁰³

2.2 ”VAKAVA JA VALISTUSRIENTOISIN KANSANOSA”

Tässä luvussa tarkastelen pietistisen liikehdinnän¹⁰⁴ sekä hyödyn ja valistuksen aikakauden tavoitteiden juurtumista pääasiassa maataomistavien talonpoikien joukkoon. Käsittelen erityisesti talonpoikaiseliittiä, joka toimi pitäjässä sosiaalisesti ja taloudellisesti alempien ryhmien edustajana sekä mielipidevaikuttajana. Lisäksi sodan kontekstissa ja isänmaallisuuden määrittelijänä heidän roolinsa oli korostunut.

Rissanen kuvasi otsikon sanoin sitä ”pitäjän kuona-aineesta erillään olevaa” iisalmelaisen rahvaan enemmistöä, jolla oli aineellisia ja henkisiä harrastuksia.¹⁰⁵ Kuvaus kohdistui etenkin ”väestön osaan, josta kehittyi kauaskantoinen ja valtava uskonnollinen liike”, jota kuvattiin ”Telpäsniityn tapauksena” edellisessä luvussa. Aluksi tämän liikkeen lämmin ja voimakas kristillisuus oli herättänyt iloa ja myötätuntoa, mutta ajan kanssa, kun liike alkoi muodostaa uskonnollisia yhteisöjä, kasvoi pitäjässä myös vihamielisyyttä sitä kohtaan; tämä vihamielisyys hajotti talonväen ja palkollisten suhteita, rikkoi perheitä ja yhteisöllisyyttä.¹⁰⁶

Vuonna 1808 ”Telpäsniityn tapauksesta” oli kulunut reilu 11 vuotta. Missä määrin sen vaikutus oli levinnyt rahvaan parissa jää määrittelemättömäksi, mutta Klinge pitää tästä alkanutta pietististä liikettä yhtä merkittävänä murroksena pitäjässä kuin varsinaista aikakauden taloudellista ja sosiaalista murrosta. Hän näkee pietistisellä liikkeellä olleen yhtymäkohtia sen tavoitteiden kanssa: ”liike kääntyi joskus hyvinkin korostuneesti maallisen vaurauden ja tehokkaan maanviljelyn ja suonviljelyn harrastamisesta hengellisiin kysymyksiin.”¹⁰⁷ Myös kirkkoherra Laguksen taustayhteisö edusti herrnhutilaista pietismia.¹⁰⁸ Klinge lukee Laguksen kuuluneen ”suurten rovastien joukkoon” ja

¹⁰³ Markkola & Rähä & Koskinen & Hiljanen 2021, 70

¹⁰⁴ Pietismi oli lähtökohdiltaan luterilainen herätyskristillinen liike, joka syntyi 1600-luvun lopulla Saksassa. Pietismillä voidaan kuvata aikakautta, teologista suuntausta tai ajattelutapaa. Kakkuri 2014, 34–35.

¹⁰⁵ Rissanen 1927, 419.

¹⁰⁶ Klinge 2006, 359–360.

¹⁰⁷ Klinge 2006, 13.

¹⁰⁸ Herrnhutilainen maaherra Nordenskiöld toimi Laguksen taustatukena. (Kalleinen, Kristiina 2014, 31–32, 35. Nordenskiöldien suku oli 1700-luvulla swedenborg/herrnhutilainen). Myös Laguksen appi ja opettaja, historian ja moraalin lehtori Anders Kraftman ja tämän veli Johan Kraftman edustivat jo 1730-luvulla pietismia. Myös Simon Wilhelm Carpelan kuului herrnhutilaisen pietismin piiriin. Herrnhutilaiset piirit muodostivat sosiaalisia verkostoja. Klinge 2006, 33, 36, 40, 44–45, 53, 81, 95, 146, 210.

heidän traditionsa merkinneen ”modernin projektin” päättäväistä edistämistä kaukana periferiassa: ”Tässä traditiossa uskonnollinen elämä ja taloudellinen toimeliaisuus yhtyivät yhtenäiseksi maailmankatsomukseksi, jonka ydintä voimme kutsua protestanttiseksi etiikaksi.”¹⁰⁹

Talonpoikaisen väestön jakaantuminen lisääntyi sitä myöten, kun ruotsalainen valtio työntyi paikallisyhteisöön keskusvallan avulla.¹¹⁰ Vuoden 1723 papiston privilegit tekivät pitäjänkokoukset pakollisiksi ja määräsivät kirkkoherrat niiden puheenjohtajiksi. ”Kirkkoherran tuli taivuttaa rahvas tekemään tarvittavat päätökset ja hyväksymään kuninkaalta tulevat käskyt ja määräykset.”¹¹¹ Maatiloja omistajat isännät ”käyttivät pitäjän säätyläismiesten kanssa yhteisön ääntä muun muassa pitäjänkokouksissa, kirkonkokouksissa, kirkkoneuvoston kuudennusmiehinä, käräjien lautamiehinä, henkikirjoituksissa ja veronmaksussa.”¹¹²

Hyvänä esimerkkinä eteenpäin pyrkivästä, iisalmelaisesta talonpoikaiseliitin edustajasta käy luku- ja kirjoitustaitoinen herastuomari, runoniekka ja valtiopäivämies Pietari Väänänen (1764–1846), jonka satiirin osaava savolainen rahvas oli nimennyt ”moaliman viisaimmaksi.”¹¹³ Väänänen oli istunut lautamiehenä vuodesta 1791 alkaen. Hän oli talonpoikaissäädyn valtiopäivämiehenä tunnettu myös hallitsijaa ylistävistä runoistaan ja ”oli periaatteessa hyvissä väleissä kuningasparin kanssa.”¹¹⁴ Osoituksena siitä, että ”Talonpoikaissääty oli kaiken aikaa differoitumassa joko ylös- tai alaspäin vievää säätykiertoa”, käy Pietari Väänänen kouluja käyneen pojan nimen muuttaminen Anders Johan Venelliksi.¹¹⁵ Pitäjän hallinnollista tilaa on nimitetty isäntäjulkisuudeksi, jossa yhdistyi ”paternalistinen ja patriarkaallinen järjestys, jossa ylemmässä asemassa olevat miehet kontrolloivat alemmassa asemassa olevia miehiä ja lähes kaikkia naisia.”¹¹⁶ Kuningasmielisellä Väänäsellä oli huomattavaa vaikutusvaltaa patriarkaalisessa yhteisössä asenteiden ja mielipiteen muokkaajana.

Luttisen mukaan kapinointiin osallistuneet nimeltä tunnetut iisalmelaiset kuuluivat talonpoikaiseen eliittiin.¹¹⁷ Henki- ja perukirjojen sekä verotustietojen mukaan heidät voi nimetä onnistujiksi savolaisessa rakennemuutoksessa. Koska tämä eliitti oli hyvin verkottunut ja se saattoi neuvotella

¹⁰⁹ Klinge 2006, 350–351.

¹¹⁰ Bulgarin 1848, 74; Markkola & Räihä & Koskinen & Hiljanen 2021, 91–92.

¹¹¹ Markkola & Räihä & Koskinen & Hiljanen 2021, 75.

¹¹² Markkola & Räihä & Koskinen & Hiljanen 2021, 78.

¹¹³ Forsberg 2014, 82.

¹¹⁴ Forsberg 2014, 202.

¹¹⁵ Forsberg 2014, 203, 313.

¹¹⁶ Markkola & Räihä & Koskinen & Hiljanen 2021, 78; Gottlund 1831, 233.

¹¹⁷ Nimeltä tunnettuja talonpoikia olivat kuninkaan talonpoikaissankariksi nimeämä Erkki Ollikainen, lautamies Juho Jäntti (Jentti, Genti), lautamies Risto Ruotsalainen, talollinen Risto Honkanen. Pitäjän itäosassa Pohjois-Karjalassa sissipäällikkö Olli Tiainen oli myös vauras talonpoika. Luttinen 2019, 262–263.

esivallan edustajien kanssa, sen asema korostui patriarkaalisessa yhteisössä.¹¹⁸ Kimmo Katajalan mukaan kirkkoherrojen edustaessa pitäjässä kuningasta, tarjosivat kirkolliset organisaatiot tärkeän kanavan kruunun vallan legitimoinnille sekä symbolisten että suorien viestien iskostamiselle kansan mieleen.¹¹⁹ Tässä mielessä talonpoikaiseliitistä tuli tärkeä lenkki pitäjässä kansallisen identiteetin ja isänmaallisuuden juurruttamisessa. Mitä enemmän talonpojat sitoutuivat pitäjän hallintoon sitä suuremmaksi heidän myötämieliset asenteensa kuningasta ja kuninkaan edustamaa isämaata kohtaan kasvoivat.

Erkki Lehtisen mukaan 1600-luvulla kuninkaallinen majesteetti ja isänmaa esitettiin rinnakkaisina käsitteinä, ja hallitsija oli merkittävä tekijä ”valtakuntapatriotismin” etenemisessä.¹²⁰ Näin patriotismi oli isänmaallisuuden ilmaus. Kansalle isänmaallisuus tuli tutuksi Vanhassa Testamentissa ”taivaallisena isänmaana”, *Caelestis patriana*.¹²¹ Savon prikaatin kenttäpappi Holm kuvasi suomalaisia sielultaan ja sydämeltään Ruotsille ja kuninkaalleen uskollisina, jotka eivät edes ylivoimaisen vihollisen edessä hylänneet niitä.¹²² Gottlundin mukaan suomalaiset olivat kuninkaalleen kuuliaiset ja uskolliset, ja he myös rakastivat jaloja miehiä, vaikka tiesivätkin ”ettei kaikki ouk kultaa kuin kiiltää.” Hän kuitenkin erotti rahvaan ”koti-rakkauden” isänmaan rakkaudesta. Kotiaan rakastava rakasti itse viljelemäänsä maata tai kotiseutuaan ja piti sitä muita parempana. Se, että rakastaisi ”yhteistä kansaa” tai ”yhteistä isänmaata”, sitä kansa ei ymmärtänyt. Isänmaan rakastaminen sekä ruotsalaisena pidetyt asiat nähtiin hyvinä silloin, kun siitä oli itselle hyötyä.¹²³

2.3 ESIMERKILLINEN PÄÄLLIKKÖ

Iisalmen pitäjän talonpoikaisnousut olivat siis säätyläisten organisoimia. Sen lisäksi, että ylemmässä asemassa olevat miehet johtivat alemmassa asemassa olevia, tuki patrioottinen perhekäsitys herrasväen valtaa pitäjässä.¹²⁴ Luttisen mukaan läänintilien luokittelutapa heijasti tätä perhekäsitystä; siinä säätyläistalouksiin kiinteästi kuulunut palvelusväki samoin kuin ruukkien työläiset kirjattiin säätyläisluetteluihin.¹²⁵ Vuoden 1808 kapinointiin osallistunutta maarahvasta ei toistaiseksi ole tunnistettu neljää talonpoikaa lukuun ottamatta. On hyvä syy olettaa, että säätyläistalouksien lukuisa

¹¹⁸ Markkola & Rähä & Koskinen & Hiljanen 2021, 91, 183.

¹¹⁹ Katajala 2004, 45, 240.

¹²⁰ Karonen 2022, 13.

¹²¹ Lehtinen, 2022, 24–24

¹²² Holm 1836, 15–16.

¹²³ Gottlund 1831, 286–288.

¹²⁴ myös Gottlund 183, 233.

¹²⁵ Luttinen 2019, 110.

palvelusväki torppareineen ja lampuoteineen olisi jossakin määrin osallisena kahakoinnissa. Seuraavana kuvaan neljää keskeisintä kahakointia johtanutta säätyläistä.

*Päällikkö, joka nopeasti ratkaisee rahvaan anomukset, matkustaa usein läänissä, neuvottelee järkevimpien kanssa maataloudesta, tekee taloudenpidon virheet ja omat korjauksensa niihin ymmärrettäväksi ja ystävän lailla neuvoa heitä omaksumaan paremman ja edullisemmän tavan, voittaa varmasti rahvaan luottamuksen. Kun talonpoika sitten on oppinut pitämään päällikköään oikeudenmukaisena, sellaisena joka ymmärtää maataloutta ja haluaa hänen parastaan, niin hän myös tottelee häntä...*¹²⁶

Näin upseeritaustaisen maaherra, vapaaherra, Simon Wilhelm Carpelanin (1731–1814) mielestä toimi esimerkillinen päällikkö. Hänen toimintansa ei rajoittunut vain maatalouden kehittämiseen vaan hän opasti niin käyttämään uudenlaisia työkaluja kuin kaivamaan riittävän syviä hautoja. Carpelan rakennutti savupiipullisia mallitupia lääniin taivutellakseen rahvaan luopumaan torakkoja vilisevistä savutuvistaan ja puuttui piikojen hygienia- ja terveydenhoitokasvatukseen sekä valisti lasten hoidossa. Maaherrakautensa päätyttyä (1785–1791) Carpelan ylennettiin kenraaliksi ja hän työskenteli kaksi vuotta Viaporin komendanttina.¹²⁷ Eläkkeelle jäätyään hän palasi kutsumuksensa ohjaamana Iisalmen pitäjään, jonne rakensi Vilhelmdalin säterikartanon näyttääkseen esimerkkiä suonkuivatuksessa, suonviljelyssä ja terveydenhoidon projekteissa. Vielä vuonna 1807 hän perusti Vieremälle Salahmin harkkohytin yhdessä veljesten Lars ja Elias Dahlströmin kanssa.¹²⁸ Ideologiansa mukaisesti Carpelan toimi esikuvallisena kansan opettajana ja ruukin patruunana. Hän oli yhdessä valistuneen kirkkoherran, teologian tohtorin, Johan Laguksen kanssa Iisalmen pitäjän tärkein ”modernin projektin” edistäjä ja edustaja. Heidän roolinsa maakansan käsitysten, arvojen ja asenteiden muokkaaja pohjoisessa Savo-Karjalassa oli aivan keskeinen.¹²⁹

Iisalmen pitäjän rikkain mies oli Kuopion triviaalikoulun maisteri Johan Niklas Gummerus. Åkersundin kartanon omistajana hän ei ollut riippuvainen opettajan tuloistaan. Gummerus toimi useiden säätyläisperheiden poikien opettajana, joista monet tulivat tunnetuiksi venäläisvastaisessa toiminnassa vuonna 1808. Gummerus osallistui talonpoikaiskahakkaan 6. toukokuuta, haavoittui siellä ja kuoli muutaman päivän kuluttua. Huomattavan varallisuutensa lisäksi hän oli pitäjän sivistyneimpiä miehiä ja hänellä oli harvinaisen suuri kirjasto, yhteensä 250 teosta. Luttinen toteaa,

¹²⁶ Lainaus maaherra S.W.Carpelanin Kuopion läänin tilaa koskevasta muistiosta vuodelta 1788. Klinge 2006, 183.

¹²⁷ Klinge 2006, 182–191.

¹²⁸ Klinge 2006, 204.

¹²⁹ Johan Lagus (1733–1806) toimi Iisalmen pitäjän kirkkoherrana vuodesta 1771 kuolemaansa saakka 4.3.1806 saakka. Lagus oli kuningasmielinen ja esiteltiin Kustaa III:lle 1789. Hän tapasi Iisalmessa uuden kuninkaan Kustaa IV Aadolfin 1802. Jo vuonna 1800 Lagus sai Pohjantähden ritariuden ja teologian tohtorin arvon, joka vastasi aatelointia – näiden seurauksena Laguksella oli poliittinen eliittiasema. Lagus kuului myös aatteellisesti radikaaliin, aatelistavastaiseen yhdistykseen, *Sällskapet för Allmänna Medborgerliga Kunskaper*, joka perustettiin Ranskan suuren vallankumouksen hengessä vuonna 1794. Klinge 2006, 12, 58, 61, 145, 151, 174.

että Gummeruksen omistaman kirjallisuuden perusteella ”hän näyttää omaksuneen Turun Akatemiassa vallinneen hyödyn aikakauden ajatusmallit.” Gummerukselle oli kertynyt myös paljon valtaa pitäjän merkittävimpänä lainanantajana.¹³⁰ Myös Gummeruksen serkku maanmittari Karl Fredrik Boisman osallistui johtohahmona talonpoikaishakointiin. Aikalaiskertomuksissa hänen kerrottiin haavoittuneen toukokuun 6. päivän kahakassa, mutta jatkaneen renkinsä kanssa sapeli kädessä taistelua vielä sen jälkeen. Boisman toimi vielä lokakuun alussa Ruotsin ja kuninkaan puolesta ja osallistui Sandelsin seurueessa aselepolinjasta käytyihin neuvotteluihin venäläisten kanssa.¹³¹

Eläköitynyt kapteeni Jacob Sahlstein kokosi oman 133 miehen vapaaehtoiskomppanian kuten luvussa kaksi kerrottiin. Sahlsteinilla oli paikallisittain merkittävä karjavarallisuus tilallaan Vieremän Kumpumäessä ja lisäksi hän omisti kolme muuta tilaa ja oli pitäjässä tunnettu maatalouden kehittäjä.¹³² Sahlstein maksoi miehilleen myös pientä päivärahaa ja käytti miehiä linnoitustöissä ja partiotehtävissä. Sahlsteinin tilattomasta väestöstä kootusta miehistöstä joka viides karkasi ja ”karkaamiset ajoittuivat yhtä lukuun ottamatta marraskuun viimeiselle päivälle 1808, jolloin joukot olivat vaikeissa oloissa perääntymässä kohti Ruotsin puolta.”¹³³ Vapaaehtoiskomppaniaan kuului useita paikallisia säätyläisiä upseereina, muun muassa Carpelanin yhtiökumppanit Salahmin ruukinomistajat Elias ja Lars Dahlström.¹³⁴

Luttisen tutkimus paljastaa venäläisvastaiseen toimintaan osallistuneiden säätyläisten kytkeytyneen toisiinsa moninaisten sukulaissuhteiden kautta.¹³⁵ Tapahtuiko samanlaista kytkeytymistä myös talonpoikaississa sukuverkostoissa on vielä vailla vastausta. Mikrohistoriallinen tutkimus on kuitenkin 1990-luvulta lähtien korostanut, että kriisiaikojen ja sotien vallitessa paikallisyhteisöjen toimintaa näyttivät ohjanneen monimutkaiset sukulaissuhteet sekä palkollinen-isäntä hierarkia.¹³⁶

Lähde- ja tutkimuskirjallisuuden perusteella tässä luvussa käytetty rahvaan jako kahteen osaan sosiaalisen aseman ja sivistyneisyyden mukaan on perusteltua, vaikkei se aina ollutkaan näin ilmeistä. Bulgarinin kuvaus kohtaamisestaan talonpoikien kanssa pienessä syrjäisessä kylässä Kuopion seudulla¹³⁷ osoitti, etteivät he olleet irrationaalinen ja impulsiivinen lauma, vaan ennemminkin itsehillintää ja oman arvon tuntoa ilmentäviä pitäjäläisiä. Bulgarin kuvasi, ettei kylässä ollut yhtä

¹³⁰ Luttinen 2019, 265–271.

¹³¹ Luttinen 2019, 273–275.

¹³² Luttinen 2019, 216, 280.

¹³³ Toivanen 2014, 42.

¹³⁴ Luttinen 2019, 275–277.

¹³⁵ Luttinen 2019, 273.

¹³⁶ Luttinen 2019, 66.

¹³⁷ Bulgarin arvioi etäisyyden olleen Kuopiosta 22 venäläistä virstaa. Bulgarin 1848, 83.

auktoriteettia, kylänvanhinta, vaan kaikki talonpojat olivat isäntiä taloissaan. Talonpoikien asennetta kuvatessaan hän hämmästeli heidän ”kursaimattomuuttaan” venäläisen upseeriston edessä ja sitä, kuinka he kerääntyivät rauhallisesti tupaan kuuntelemaan valloittajan edustajan vaatimuksia.¹³⁸ Kuvaus osoittaa ristiriitaa Bulgarinin näkemyksessä savolaisen rahvaan sivistymättömyydestä ja päinvastoin se näyttää talonpoikien tottuneen kommunikoimaan ja toimimaan pitäjän kokouksissa tasa-arvoisesti eliitin kanssa. Hän myös korosti kyläläisten olleen huolissaan oman luterilaisen uskontonsa puolesta, mikä tukee näkemystä kirkon vahvasta roolista rahvaan elämässä. Bulgarinin kuvaukseen rahvaan kuningasmielisyydestä tai sen puuttumisesta tulee suhtautua varauksella, sillä kirjan kirjoittamisen aikoihin Suomi oli venäläinen ja varsinkin rahvaan aiemmasta identiteetistä keskusteleminen oli mitä suurimmassa määrin sensuurin alaista.¹³⁹ Täysin päinvastaiseen tulokseen rahvaan kuningasmielisyydestä ja isänmaallisuudesta tulee muistelmissaan Holm. Hänelle suomalaisten uskollisuus kuningastaan kohtaan oli kiistatonta.¹⁴⁰ Lähteiden tulkinnat savolaisten maailmankuvasta ja mielenlaadusta eroavat toisistaan, sillä Gottlundin käsitys savolaisten kansanluonteesta oli lähinnä kielteinen; hän kuvasi heitä sivistymättömyyden vuoksi muun muassa uppiniskaisiksi, karkealuontoisiksi, kiivaiksi ja epäluuloisiksi,¹⁴¹ kun taas Holmilla ja Bulgarinilla korostui läpi kerronnan kansan korkea moraali ja arvoista kunniallisuus ja uhrautuvuus synnyinmaansa puolesta.

---

¹³⁸ Bulgarin 1848, 84–88.

¹³⁹ Viikuna 2020, 55.

¹⁴⁰ Holm 1836, 16, 36–37, 88, 109.

¹⁴¹ Gottlundin tapoja ja mieltä koskeva kuvaus koski ”talonpojallista kansoo” ja myös ”Savon herroin” etenkin vanhalla Venäjän rajalla. Gottlund 1831, 283–284; 285.

4 RAHVAAN SISÄISET JA ULKOISET VIHOLLISET SOTAVUONNA 1808

Kun ruotusotilaat ja vapaaehtoiset jättivät pitäjän alkutalvesta vuonna 1808, jäi pelokas väestö huolehtimaan lapsista, karjasta ja keskitalven vähäisistä maataloustöistä. Karjalle piti jakaa rehua, pirtit oli lämmitettävä ja leivät paistettava. Aliravituilla ja heikkokuntoisilla oli ongelma, kuinka he selviäisivät arjestaan, kun omat miehet olivat vetäytyessään vieneet suuren määrän hevosia mennessään.¹⁴² Huoli ruoan ja leipäviljan riittävydestä piinasi rahvasta, sillä takana oli jälleen yksi katovuosi eikä ruoan riittäminen kesään saakka olisi mahdollista ilman kuninkaan lupaamaa viljaa pitäjänmakasiineista.¹⁴³ Kaiken lisäksi helmikuun kuulutukset olivat vaatineet varustamaan jokaisen ruotusotilaan kahden ruotutalon muonalla ja turkilla, ”mikä hellä toimenpide lämmittäisi sotilasta kiitollisuudella ja ilolla uhraamaan henkensä valtakunnan puolustamiseksi.”¹⁴⁴

Heti kun tsaarin armeija oli ylittänyt rajan, komennettiin Ruotsin joukot perääntymään kohti pohjoista aikakauden strategisen menetelmän mukaisesti, jolla pyrittiin venyttämään hyökkäävän armeijan huoltolinjoja valloitetulla alueella.¹⁴⁵ Kenttäpappi Carl Holmin suuttumus vetäytymistä kohtaan osoittaa, etteivät Ruotsin armeijan sotilaat ja rahvas tunteneet tätä taktiikkaa. Holm kirjoitti:

*Sielultaan ja sydämeltään Ruotsille ja kuninkaalle uskolliset suomalaiset pelkäsivät siten melkoisesti suuren Venäjän ylivaltaa. Mutta he näkivät samalla tyrmistyksekseen, että Kuningas Kustaa Aadolf ei laisinkaan tuntenut huolta heidän isäinsä maasta, vaan käyttäytyi kuin olisi aikonut antaa sen palkinnoksi ensiksi tulevalle valloittajalle.*¹⁴⁶

Maaliskuun lopulla ei tiedetty kuuluiko Iisalmen pitäjä venäläisten vai ruotsalaisten hallintaan. Koko kevään ajan luettiin kuulutuksia, jossa voittajaksi julistautunut Venäjä rauhoitteli kansaa taatakseen omien joukkojensa huollon.¹⁴⁷ Keväällä luettiin keisarillinen rauhoittamisjulistus suomen kielellä. Kuinka moni laajan pitäjän maarahvaasta tai erämaiden kaskitalollisista saapui pitkien kirkkomatkojen takaa kuulemaan julistuksia, kun piilopirteihin pakeneva kansa levitti huhuja lähestyvistä julmasta Venäjän armeijasta?

¹⁴² Holm 1836, 19, 25.

¹⁴³ Iisalmissa tiedettiin olleen neljä peräkkäistä katovuotta 1802–1805 ja väestötilastojen mukaan myös vuodet 1806–1807 olivat ankarat ja kuolleisuus tavanomaista suurempaa. Luttinen 2019, 124–129.

¹⁴⁴ Luttinen siteeraa Kortelaista 1977, 82. Luttinen 2019, 118.

¹⁴⁵ Jääskeläinen 2014, 63–64, 68.

¹⁴⁶ Holm 1836, 15.

¹⁴⁷ Maaliskuun lopulla Venäjä oli julistanut liittävänsä Suomen ikuisesti valtakuntaansa. 1.4. se julisti ulkovalloille pitävänsä Suomen voittosaaliina. Luttinen 2019, 123–124.

Siviiliväestön turvattomuus kasvoi sitä mukaan kuin taakka armeijoiden huollosta lisääntyi.¹⁴⁸ Kevät talvella väestöllä oli velvollisuus kuljettaa molempien armeijoiden sotilaita niin hevosilla kuin veneillä. Oli osallistuttava linnoitustöihin, korjattava siltoja ja kunnostettava teitä – yleisin siviileihin kohdistunut vaatimus oli sotilaiden majoittaminen ja ruokkiminen, ja se koski myös armeijoiden hevosia.¹⁴⁹ Koska lämpimiä tiloja ei riittänyt kaikille, oli omien väistyttävä syrjäseutujen torpille tai jaettava aitat, tallit ja talousrakennukset sotilaiden kanssa upseerien asettuessa talonpoikien asuinhuoneisiin. Sodan aikaiset tuomiokirjat myös osoittivat, että nälkä johti usein rikoksen tielle ja iisalmelaiset varastivat nälkäänsä.¹⁵⁰ Gottlundin lapsuuden aikainen kuvaus sota-ajasta Juvan pappilassa osoittaa, ettei kaikilla seuduilla Savossa elämä ollut täysin järkkynyt. Hän kirjoitti, kuinka aikuiset olivat huolissaan hengestään ja omaisuudestaan, mutta poikien elämä oli huoletonta metsäleikkeineen¹⁵¹ siitä huolimatta, että Juvan kautta kulki tärkeä sotajoukkojen käyttämä reitti.¹⁵²

Salomaille paennut maarahvas samoin kuin pitäjään jäänyt väestö altistuivat jo keväällä tautiepidemioille edellisvuoden kadon heikentäminä. Toukokuussa tauteihin kuolleiden määrä oli kaksinkertaistunut edelliseen vuoteen verrattuna ja kuolleitten määrä ylitti sadan kuukaudessa.¹⁵³ Iso- ja tuhkarokko tappoi erityisesti 1–9-vuotiaita lapsia. Isorokolla oli pelottava maine 1800-luvun alusta alkaen; kansa tunsu sen verenvuotokuumeena, joka muutti ihon sinipunaiseksi, turpeaksi ja paiseiden peittämäksi. Verta valui nenästä ja limakalvoilta ja potilaat kärsivät tukehtumisoireista. Ensimmäiset tautioireet olivat saapuneet Iisalmelle jo huhtikuun lopulla. Toukokuussa, jolloin Ruotsin armeija oli onnistunut saamaan hyökkäyksensä käyntiin, saapui pitäjään tuhansia sotilaita, jotka levittivät tauteja mukanaan. Myös jatkuvasti kasvavat kerjäläisten ja pakolaisten joukot levittivät rokkojen lisäksi erilaisia kuumetauteja, lavantautia ja punatautia.¹⁵⁴

Rahvas ajatteli sodan Jumalan kostona heidän tekemistään synneistä, kuten luvussa 3.1. kuvattiin. Myös sairauksille haettiin syytä ylliluonnollisesta, eikä rahvaalla ollut muuta keinoa selviytyä kuin lepytellä henkimaailmaa uhraamalla tai magialla. Tie Kuopion uhrikirkolle oli katkaistu venäläisten toimesta, mutta Klengen mukaan pitäjässä oli säilynyt useita uhrilehtoja, joita maalaiset eivät uskaltaneet maagisesta pelosta tuhota, myöskään papit eivät siihen ryhtyneet.¹⁵⁵ Missä määrin synnin

¹⁴⁸ Bulgarin kuvaa kuinka venäläiset lähettivät muonankerääjiä pakopirteille erämaihin. Yhteenotoissa tuli kuolleita ja haavoittuneita joka kerta. Bulgarin 1848, 60–61.

¹⁴⁹ Bulgarin 1848, 116–117.

¹⁵⁰ Luttinen 2019,410.

¹⁵¹ Gottlund kuvaili muun muassa kuinka hän oli pappilan poikien sekä torppareiden ja alusväen lasten kanssa ”sotoa pitämässä” tai kuinka he riehuivat ”metessä” ja ”milloin linnun-pesiä peluttamassa”. Gottlund 1831, 98.

¹⁵² Bulgarin 1848, 46.

¹⁵³ Hemminki, Luttinen & Uotila 2020, 78–79.

¹⁵⁴ Luttinen 2019,231–243.

¹⁵⁵ Klinge 2006, 354.

tunto aiheutti alistumista kuten Telpäsniityllä oli tapahtunut ylivoimaisena koettujen tulvien takia? Kansa koki henkistä ahdistumista edesmenneen kuninkaansa, ” Herran voidellun”, Kustaa III vuonna 1792 tapahtuneen murhan takia. Klinge arvioi, että kuninkaan murha, poikkeukselliset luonnonolosuhteet sekä muut vaikeudet aiheuttivat sen, ettei talonpoikaisto eikä säätyläistö enää voinut ymmärtää maailmaa eikä jäsentää sitä vanhaan tapaan.¹⁵⁶ Toukokuun alussa alkanut vastarinta valloittajaa kohtaan saattoi antaa osalle rahvasta tilaisuuden hyvittää nykyiselle kuninkaalle, Kustaa IV Adolfille, kansan aiemmat synnit. Osallistuminen oli myös osoitus kollektiivisesta kunniakäsityksestä.

Kaikkia asekuntoisia miehiä ei vaadittu armeijaan talvella 1808, koska armeijoiden huoltolinjat, linnoitustyöt ja kuljetukset vaativat paljon miestyövoimaa.¹⁵⁷ Yleinen maanpuolustusvelvollisuus koski kaikkia asekuntoisia miehiä ”mies talosta”-periaatteella, mutta miehet käsittivät sen niin, ettei velvollisuus ulottunut omaa pitäjää tai maakuntaa pitemmälle.¹⁵⁸ Tämä selittänee osittain sitä kuvaa, jonka mukaan pohjoisen Savo-Karjalan metsiin oli kertynyt lainsuojattomia ja palvelusta vältteleviä rekryyttejä.¹⁵⁹ Lähteiden perusteella osa näistä miehistä liittyi kuitenkin sissijoukkoihin.¹⁶⁰ Kesäkuusta alkaen kuulutettiin ”rehtejä ruotsalaisia” miehiä liittymään vapaaehtoiisiin joukkoihin. Miesten vapaaehtoista vastarintaan osallistumista on tulkittu tapahtuneen perinteisestä kuningasmielisydestä käsin, mutta Savo-Karjalan syrjäkolkkien lainsuojattomien osallistuessa niihin motivaationa lienee tottumus sissitoimintaan, verikosto, palkkio¹⁶¹ tai maineenpalautus.

Ruotsalaisten joukkojen komentajalla Sandelsilla oli kesäkuussa komennossaan kahdentuhannen miehen vahvuinen sotajoukko ja melkein yhtä paljon aseellisia talonpoikia, joita Bulgarian kuvasi vaarallisimmiksi vihollisikseen vaikeakulkuisessa Savon maakunnassa.¹⁶² Nimeltä tunnettujen vastarintaan osallistuneiden talonpoikien tilat sijaittivat armeijoiden käyttämien kulkuväylien varsilla. Sodan jälkeen laadittujen vahingonkorvausanomusten mukaan pääväylien varren talot olivat kärsineet merkittävimmät vahingot.¹⁶³ Toukokuusta marraskuun alkuun kestäneet kapinoinnit ja sissitoiminta ajoittuvat myös jaksolle, jossa epidemioihin ja nälkään kuolleisuus oli korkea. Venäläisten sotilaiden kostotoimet kohdistuivat maalaisväestöön ryöstelynä ja väkivaltana,¹⁶⁴ mutta

¹⁵⁶ Klinge 2006, 353–355.

¹⁵⁷ Bulgarian 1848,116; Jääskeläinen 2011,127–129; Luttinen 2019, 40–44.

¹⁵⁸ Toivanen 2014, 6.

¹⁵⁹ Koskivirta 2001,67; Koskivirta 2020, 235–239.

¹⁶⁰ Bulgarian 1848, 39, 62.

¹⁶¹ Koskivirta 2001, 9; Koskivirta 2020, 238–241, 247–248.

¹⁶² Bulgarian 1848, 46.

¹⁶³ Luttinen 2019,258, 435.

¹⁶⁴ Holm 1836, 31.

osa sodan tuhoista ja ryöstelystä oli myös talonpoikien ja rikollisjoukkojen tekemiä.¹⁶⁵ Kokonaiskuolleisuutta tarkasteltaessa yli puolet vuonna 1808 kuolleista oli talonpoikia, torppareita oli 20 % ja palkollisia pari prosenttia.¹⁶⁶

Patrioottinen ja paternaalinen perhejärjestys selittää osittain Carpelanin ja Sahlsteinin organisoimien talonpoikaisnousujen käynnistymisen. Lehtisen mukaan patriotismi ilmeni oman maan ja sen piirissä koettujen perhearvojen puolustamisena.¹⁶⁷ Sekä Carpelanin Vilhelmsdahlissa että Salahmin ruukilla asui palvelusväkeä, torppareita ja raudanvalmistuksen ammattimiehiä. Forsbergin mukaan savokarjalaiseen ruukkiverkostoon saapui 1800-luvun alussa Ruotsin puolelta merkittävä määrä ammattimiehiä, joista osa asettui pysyvästi asumaan pitäjään.¹⁶⁸ Tutkimuskirjallisuus tai lähteet eivät kerro ruukkilaisten osallistumisesta talonpoikaiseen nousuun, mutta patrioottisesta perhekäsityksestä ja kuningasmielisyydestä käsin se oli todennäköistä.

Lähdekirjallisuuden perusteella kansa nousi vastarintaan perinteisen kuningasuskollisuuden takia kuin myös vuosisataisesta vihasta Venäjän armeijaa kohtaan. Tutkimuskirjallisuus taas korostaa rahvaan kapinoinnin johtuneen pääosin maaorjuuteen joutumisen pelosta.¹⁶⁹ Holm kuvasi myös talonpoikien ryöstäneen haavoittuneita ja kuolleita venäläisiä, joten ryöstösaaliin saaminen motivoi osaa rahvaasta.¹⁷⁰ Bulgarinin mukaan kansa ei alistunut kuuliaisuuteen venäläisiä kohtaan, koska ”meitä pidettiin villi-ihmisinä, lähes ihmissyöjinä, verenhimoisina ja petomaisina, eikä mitenkään haluttu uskoa meidän eurooppalaiseen sivistykseemme.” Sivistyneissä säädyissä hän ei nähnyt kansallisylypeyttä, vaan halua elää rauhassa ja käydä kauppaa omaisuudellaan Venäjän kanssa. Bulgarinin mielestä ainoastaan papit olivat kiintyneitä Ruotsiin.¹⁷¹ Kun muualla Suomen alueella talonpoikainen väestö katsoi suurella epäluulolla oman aateliston venäläisiä myötäileviä asenteita,¹⁷² ei samaa lähde- ja tutkimuskirjallisuuden mukaan tapahtunut Iisalmen pitäjässä. Olivatko iisalmelaiset talonpojat tietämättömiä Simon Wilhelm Carpelanin veljeilystä vuosien 1788-1790 sodan aikana kuningasvastaisen opposition kanssa ja yhteydestä Anjalan liittoon?¹⁷³ Luttinen arvelee, että ”kenraalimajuri Carpelanin osalta uskollisuus Ruotsin kuninkaalle ja aseellinen vastarinta vaihtui

¹⁶⁵ Holm 1836, 32; Luttinen 2019, 429–435; Hemminki, Luttinen & Uotila 2020, 76–79.

¹⁶⁶ Luttinen 2019, 238.

¹⁶⁷ Lehtinen, 23–24.

¹⁶⁸ Forsberg 2014, 64–65.

¹⁶⁹ Bulgarin 1848, 38–39, 46; Holm 1836, 36–38, 88; Gottlund 1831, 285–289, 290. Persson 1986, 241–241, 245; Luttinen 2019, 134, 429; Jääskeläinen 2011, 36.

¹⁷⁰ Holm 1836, 29, 32.

¹⁷¹ Bulgarin 1848, 77–78, 92, 174.

¹⁷² Persson 1986, 245.

¹⁷³ Carpelan oli joutunut eroamaan 1791 Kuopion maaherran tehtävästä jouduttuaan kuninkaan epäsuosioon asenteidensa vuoksi. Kuninkaan murhan jälkeen 1792 uusi herttua ja Reuterholmin hallitus nostivat hänet jälleen arvoon. Klinge 2006, 193.

viimeistään loppukesästä yhteistyöksi venäläisten kanssa, samaan aikaan kuin venäläisten voitto alkoi olla ilmiselvä sodan lopputulos.”¹⁷⁴ Jää arvailujen varaan mitä talonpojat ajattelivat siitä, kun ”Carpelan oli jo syksyllä Pietarissa ”mistä hän lähetti ”rakkaille maanmiehilleen” Kuopion lääniin keisarin kaikkia suomalaisia kohtaan tuntevaa isällistä rakkautta todistavan kirjeen.”¹⁷⁵

Vielä vuonna 1808 Savo-Karjalan perinteinen kaskikulttuuri oli voimakkaan kollektiivista, jossa ihminen ei ollut minkäänarvoinen ilman läheisverkostoaan. Suhde muihin ihmisiin rakentui heidän edessään tunnettuun häpeään tai sen vastakohtaan, kunniaan.¹⁷⁶ Moraalisesta näkökulmasta ase kädessä tappioon alistuminen oli parempi kuin luovuttaminen. Kansan ja sotilaiden mielestä häviäminen raskain uhrein oli moraalinen voitto¹⁷⁷, joka tarjosi katoamattoman kunnian omien aikalaisten ja jälkimaailman silmissä. Persson totesi johtopäätöksissään, että jos kansan ”mielialat koko Suomessa olisivat olleet yhtä tappioon alistuvia tai opportunistisia kuin ylempien säätyjen piirissä, ei mitään vastarintaa olisi lainkaan syntynyt ja Suomi olisi tänään vain korkeintaan maantieteellinen käsite.”¹⁷⁸

Yli 10000 sotilaan majoittuminen ja sotiminen hevosineen pitäjän tiloilla vuonna 1808 tuhosi ne paikoin lähes elinkelvottomiksi. Sodan painopisteen siirtyessä loppusyksystä kohti pohjoista ja Pohjanlahden taakse, veivät poistuvat sotilaat mennessään vaatteita, tilojen viljat, heinät, kotieläimet ja kaiken polttopuuksi kelpaavan.¹⁷⁹ Sotavuonna useat perhekunnat menettivät koko omaisuutensa ja kokonaisia perheyhteisöjä hävisi viimeiseen mieheen aliravitsemuksen ja tautiepidemioiden moninkertaistaessa kuolleisuuden. Kun marraskuussa armeijat jättivät pitäjän, jäi kansa yksin käymään elonjäämiskamppailuaan sodan, nälän, surun ja kulkutautien murskaamina.

---

¹⁷⁴ Luttinen 2019, 414.

¹⁷⁵ 21.12.1808 Carpelan otti vastaan uudelleen Kuopion läänin maaherran viran. Hän julisti ottaneensa tehtävänsä vastaan ”kunnioittavalla ilolla, koska näin voin olla teille uudestaan iloksi. Totelkaa minua ja pysykää rauhallisina ja noudattakaa kaikkea, mitä teille käsketään sen monarkin nimissä, jonka lempeys voittaa kaikki sydämet.” Luttinen 413–415; Klinge 2006, 198–199.

¹⁷⁶ Koskivirta 2001, 268.

¹⁷⁷ Holm kuvaa urheutta ja uskollisuutta musertavasta vastuksesta huolimatta. Hänen mukaansa Savon prikaati ”seisoi viimeiseen mieheen”. Sodan alussa siinä oli mukana 3750 miestä ja lopussa 5.7.1809 elossa oli ainoastaan 200 miestä. Holm 1831, 16, 88, 109, 119.

¹⁷⁸ Persson 1986, 247–248.

¹⁷⁹ Holm kuvaa loka-marraskuun tilanteen ankeutta, kun miehistöllä ei ollut enää mitään mitä ottaa rahvaalta, ei edes rahalla. Holm 1831, 79–80.

LOPPULAUSE

Tässä tutkielmassani tarkastelin savolaisen rahvaan sotaan ja isänmaahan liittyviä asenteita ja uskomuksia Bulgarinin ja Holmin muistelmissaan esittämien näkemysten pohjalta. Selvityksessäni huomioin heidän subjektiivisen kokemuksensa sekä muistelmien kirjoittamisajankohdan poliittisen diskurssin. Kansatieteilijä Gottlundin näkemys savolaisen kaskirahvaan maailmankuvasta täydentää edellisten lähteiden varsin yleistasoisia kuvauksia. Tutkimuskirjallisuuden osuus tutkielmassani on iso, ja se sekä täydentää että tukee primäärilähteissä ilmenevää käsitystä savolaisesta kansanluonteesta, kuten myös kuvausta rahvaan asenteesta isänmaata ja kuningasta kohtaan. Tutkimuskirjallisuus vahvistaa Bulgarinin ja Gottlundin näkemyksiä raja- ja syrjäseutujen rahvaan barbaarisuudesta sekä talonpoikaisen kansan voimakkaasta jakautumisesta ääripäihin suhteessa ruotsalaiseen valtioon. Koska pääosin kirjoitustaidottomalta kansalta ei löydy suoria kuvauksia sota-ajasta, oli primäärilähteet valittava säätyläisten kirjoittamista kuvauksista.

Tutkielmani pääkysymys koski rahvaan käsitystä isänmaasta ja kuninkaasta, ja se myös liittyi kiinteästi niihin syihin, miksi osa kansasta nousi kapinaan ylivoimaiseksi tiedettyä Venäjän armeijaa vastaan. Lähteiden perusteella kansa kapinoi perinteisen kuningasuskollisuuden takia sekä vuosisataisesta vihasta venäjän armeijaa kohtaan. Myös hyödyn tavoittelemisen varastelemalla sekä halu kostaa hyökkääjän aiheuttama tuska ja menetykset nousivat selityksiksi. Kollektiivinen kunniakäsitys sekä patriarkaalinen kulttuuri piirtyivät esille yhtäläillä Otavassa kuin sotakuvausten narratiivissa ja tutkimuskirjallisuudessa. Kunniakäsitys ylitti yksilöllisen rajat, jolloin myös kunniattomaan elämäntapaan syyllistyneet irtolaiset saattoivat liittyä yhteiseen taisteluun isänmaan puolesta, jolloin se tarjosi heille mahdollisuuden hyvitykseen. Taistelu ei välttämättä vaatinut aseita, myös passiivinen vastarinta ja tottelematta jättäminen olivat osoituksia yhteisöllisten moraalinormien noudattamisesta. Omalle kuninkaalle vannottu uskollisuudenvala sekä suku-uskollisuus velvoittivat kansaa nousemaan yhteiseen taisteluun isänmaan puolesta.

Ruotsiin sodan jälkeen jääneen Holmin muistelmissa rahvaan uskollisuus kuningastaan kohtaan oli kiistatonta ja suomalaista kansaa kuvattiin erityisesti kunniakäsityksen kautta sodan alusta alkaen. Holmin kuvaus vuodelta 1836 koski koko menetetyn Suomen kansaa, ei erityisesti savolaisia. Sitä, kokiko rahvas myös pettymystä kuningastaan kohtaan, ei voida lähteiden perusteella sanoa, vaikka itse Holm purki vihaansa ja pettymystään kuningas Kustaa Aadolfiin ja syytti häntä suomalaisten täydellisestä hylkäämisestä.

Sekä Holmin että Bulgarinin muistelmissa korostuivat kansan arvot, joista keskeisimpinä kautta kerronnan näkyivät rahvaan urhoollisuus ja korkea moraalit omaa yhteisöään ja synnyinmaataan

kohtaan. Venäläisessä historiankirjoituksessa Ruotsi nähtiin kolonialistisena suomenmaalaisen sortajana eikä myöskään Bulgarin maininnut rahvaan kuningasuskollisuutta, vaan korosti sen isänmaallisuutta. Etenkin hän ylisti kansan emotionaalista ja moraalista tunnereaktiota sen jälkeen, kun omat joukot olivat saaneet ensimmäisen voittonsa. Holm jakoi Bulgarinin näkemyksen näiltä osin ja kuvasi voittoa sekä sen jälkeistä aikaa keskeisenä kansan todellisen hengen ilmauksena.

Bulgarinin ja Holmin muistelmissa korostui aikakauden romanttinen diskurssi, joka etenkin Bulgarinilla näkyi suomalaisen rahvaan ihailuna. Bulgarinin kuvauksista löytyy myös itseään kunnioittava, keskenään tasa-arvoinen ja vihollisen kanssa kommunikointiin kykenevä pieni, savolainen kyläyhteisö, joka kuvauksen perusteella oli juurtunut kruunujohtoiseen pitäjän hallintoon. Vaikka Gottlundin kuvaukset kaskirahvaan maailmankuvasta ja luonteesta olivat pääosin negatiivisia, hän kuitenkin kuvasi rahvasta kuninkaalleen uskollisina ja urhollisina. Gottlund myös kirjoitti, ettei rahvaalla ollut käsitystä yhteisestä isänmaasta tai yhdestä kansasta, vaan se rakasti omaa kotiaan ja kotiseutuaan.

Pohjoisessa Savo-Karjalassa oli kaksi rinnakkaista uskomusjärjestelmää, joista toinen oli luterilainen ja toinen pakanallinen. Kristinoppia ei ollut omaksuttu puhtaana, vaan se sekoittui magiaan ja taikauskoon. Käyttämieni lähteiden perusteella ei voi päätellä, että rahvaan kosmologia olisi merkittävä syy vuoden 1808 kansannousuihin, vaikka tutkimuskirjallisuuden perusteella näin onkin pääteltävissä. Jatkotutkimuksena voisi selvittää sodan vaikutusta tutkimusaikakaudella voimakkaasti nousseeseen pietistiseen herätykseen, josta niin rahvas kuin säätyläistö haki apua henkiseen ahdistukseensa ja tulevaisuuden pelkoonsa. Jatkotutkimuksen aikarajausta olisi syytä laajentaa vuoden 1808 jälkeiselle ajalle, jotta voitaisiin selvittää, mitä tapahtui kuningaskeskeiselle patriarkaalille maailmankuvalle keisarin vallan alla. Tämä tutkielmani osoittaa, ettei uuden sotahistorian yhteisöllinen kuva rahvaasta Ruotsin vallan ajan lopulla ole vielä valmis, vaan kansan maailmankuvan vaikutusta vuoden 1808 tapahtumiin voidaan vielä täydentää.

I Lähdekirjallisuus

Bulgarin, Faddei 1996 (1848): *Sotilaan sydän. Suomen sodasta Engelin Helsinkiin*. Venäjänkielinen laitos kuusiosainen *Vospominanija*. Suomen sodan kuvaus sisältyi teoksen neljänteen ja viidenteen osaan. Suomentanut ja toimittanut Marja Itkonen-Kaila. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Gottlund, Carl Axel 1831: *Otawa eli suomalaisia huvituksia. I-II osa*. M. G. Lundbergin Kirjapaja. Tukholma.

Holm, Carl Johan 1977 (1836): *Muistiinpanoja Suomen sodasta 1808–1809*. Ruotsinkielinen laitos *Anteckningar öfver Fälttågen emot Ryssland Åren 1808 och 1809*. Suomentanut Arto ja Kirsti Ingervo. Weilin+Göös.

II Tutkimuskirjallisuus

Forsberg, Juha 2014: *Ruukinpatruuna vastaan kaskitalonpojat. Juantehtaan kolmet käräjät 1776, 1789, 1808 ja salamurha 1810*. Väitöskirja. Itä-Suomen yliopisto.

Hemminki, Tiina & Luttinen, Jaana & Uotila, Merja 2020: ”Suomen sodan jäljet ja jälleenrakennuksen edellytykset”. *Suomen sodan jälkeen. 1800-luvun yhteiskuntahistoria*, s. 67–96. Vastapaino. Toimittaneet Piia Einonen ja Miikka Voutilainen.

Jääskeläinen, Jussi 2011: *Paikallisyhteisö resurssina ja tuhojen kohteena. Venäjän armeijan logististen ratkaisujen seuraukset Suomen sodassa 1808–1809*. Väitöskirja. Åbo Akademi.

Kakkuri, Teemu 2014: *Suomalainen herätys. Herätyskristillisyyden historia nälkävuosista Nokia-missioon*. Kirjapaja.

Kalleinen, Kristiina 2014: *Kuninkaan ja keisarin Nordenskiöldit*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Historiallisia tutkimuksia, no. 263.

Katajala, Kimmo 2002 *Suomalainen kapina. Talonpoikaislevottomuudet ja poliittinen kulttuuri Suomessa Ruotsin ajalla n. 1050–1800*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Katajala, Kimmo 2004: *Suurvallan rajalla. Ihmisiä Ruotsin ajan Karjalassa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Klinge, Matti 1982: *Kaksi Suomea*. Otava.

Klinge, Matti 2006: *Iisalmen ruhtinaskunta. Modernin projekti sukuverkostojen periferiassa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Otava.

Koskivirta, Anu 2001: *Sisäinen vihollinen: Henkirikos ja kontrolli Pohjois-Savossa ja Karjalassa Ruotsin vallan ajan viimeisinä vuosikymmeninä*. Väitöskirja. Jyväskylän yliopisto.

Koskivirta, Anu 2020: ”Rajan lyhenevä varjo. Itäisen Suomen henkirikollisuuden muutos Venäjän ajan alussa”. *Suomen sodan jälkeen. 1800-luvun yhteiskuntahistoria*, s. 235–263. Vastapaino. Toimittaneet Piia Einonen ja Miikka Voutilainen.

Kuha, Miia 2016: *Elettyä uskontoa varhaismodernissa Savossa. Pyhäpäivien vietto varhaismodernin ajan Savossa*. Jyväskylä Studies in Humanities 286. JYU.

Markkola & Rähkä & Koskinen & Hiljanen 2021: ”Varhaismoderni paikallisyhteisö hallinnan ja toiminnan tilana”. *Suomalaisen yhteiskunnan historia 1400–2000*. Osa 2: Yhteisöt ja identiteetit, s. 65–97. Toimittaneet Pirjo Markkola, Marjaana Niemi, Pertti Haapala. Vastapaino.

Lappalainen & Ericson & Wolke & Pylkkänen 2008: *Suomen sodan historia 1808–1809*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Lassila, Pertti 2008: *Syvistä riveistä. Kansankirjailija, sivistyneistö ja kirjallisuus 1800-luvulla*. Gaudeamus.

Luttinen, Jaana 2019: *Miltä mielestä tuntui, ei arvaa kukkaan. Sodan kuormittavuus ja kriisinkestävyys Iisalmen pitäjän kotitalouksissa 18000-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä*. Väitöskirja. Jyväskylän yliopisto.

Persson, Anders 1988: *Suomen sodan unohdetut sankarit*. Suomentanut Seppo Sauri. Otava.

Pulkkinen, Risto 2003: *Vastavirtaan. C.A. Gottlund 1800-luvun suomalaisena toisinajattelijana: psykobiografinen tutkimus*. Väitöskirja. Helsingin yliopisto.

Rissanen, Santeri 1927: *Iisalmen entisen pitäjän historia*. Pohjois-Savon kirjapaino Osakeyhtiö.

Siikala, A. 2008: ”Myytit, riitit ja tietäjän toimet”. *Savo ja sen kansa*, s. 109–186. Toim. Riitta Räsänen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden.

Solomeshch, Ilya 2009: ”Gagarinin Suomesta Ordinin Suomeen. Tie Suomen kysymykseen”. *Monikasvoinen Suomi. Venäläisten mielikuvia Suomesta ja suomalaisista*. Toimittaneet Iljuha, Olga & Tsamutali, Aleksei & Vihavainen, Timo. Edita Helsinki Kleio.

Sulkunen, Irma 2004: ”Sankareita, syrjäytettyjä ja selkään puukotettuja”. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1831–1892*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Vilkuna, Kustaa H. J. 1996: *Arkielämää patriarkaalisessa työmiessyhteisössä. Rautaruukkilaiset suurvalta-ajan Suomessa*. Suomen Historiallinen Seura.

Vilkuna, Kustaa H. J. 2010: *Katse menneisyyden ihmiseen. Valta ja aineettomat elinolot 1500–1850*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Vilkuna, Kustaa H. J. 2020: ”Suomen kansan kärsimyshistoria 1810–1900”. *Suomen sodan jälkeen. 1800-luvun yhteiskuntahistoria*, s. 43–66. Vastapaino. Toimittaneet Piia Einonen ja Miikka Voutilainen.

III Verkkojulkaisut

Karonen, Petri 2022: Varhaismodernin ajan patriotismin tutkimuksesta. Patriotismin tutkimuksen ”toimintaympäristöt”. In E. Lehtinen (Ed.), *Suomalaisesta patriotismista Ruotsin vallan aikana* (pp. 8–21). Agricola – Suomen historiaverkko. Agricolan julkaisusarja, 17. [Karonen_Erkki-Lehtinen.pdf \(jyu.fi\)](#), (Viitattu 2.2.2022).

Pulkkinen, Risto. 2004: *Gottlund, Carl Axel*. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Saatavilla: <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/2817> (Viitattu: 29.9.2018).

Otava eli suomalaisia huvituksia. 1. osa. Gottlund, Carl Axel (1828). <https://www.doria.fi>.